

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

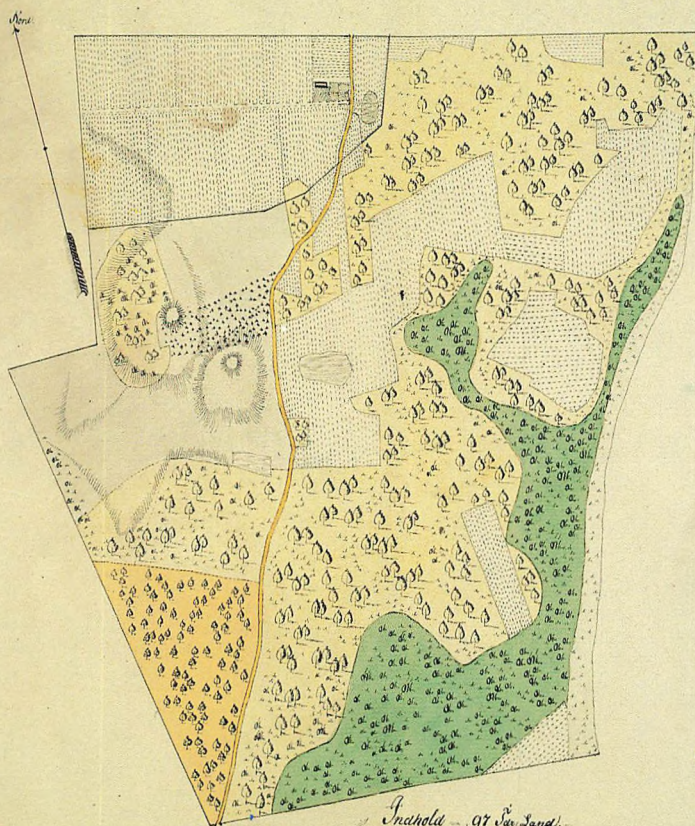
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra det gamle FREDERIKSVÆRK

Kort
over
Sennarup. Stov.
oprejet 1815.
af
J. S. Ulrich.

Indhold - 97 1/2 Sæ. Land.

Maalestok 1000 200 alne

1 2 3 4 5 600 alne

Forside: Kort over Sonnerup Skov, kopieret 1818 af J. S. Ulrich, proveniens: Frederiksværk Godsarkiv, Rigsarkivet.

Bagside: Lille Havelse stenen.

Redaktion: Karen Elisabeth Follett

Layout: fbo-grafisk a/s

Skrift: 10 punkt ordinær Times

Papir: 100 g Uno-mat. Omslag: 240 g Uno-cote

Tryk: fbo-grafisk a/s, december 1987, 2. oplag

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag. Aftryk i referat af årbogens indhold er tilladt, når årbogen angives som kilde og et eksemplar af aftrykket indsendes til Frederiksværkegnens Museum.

Ved aftryk i større omfang må forfatterens samtykke indhentes gennem redaktionen.

ISBN 87-982082 3-3

ISSN 0107-9476

© Copyright: Frederiksværkegnens Museumsforening.

Fra det gamle
FREDERIKSVÆRK

ÅRBOG 1987

Indholdsfortegnelse:

Else Devantier:	
Årsberetning	3
 Karen Follett:	
Jens Larsen in memoriam	4
 Jens Larsen:	
En travetur på Arrenæs gennem fortid og nutid	6
 Steffen Stummann Hansen:	
Hagelsegård.	
En nordsjællandsk boplads fra yngre vikingetid	17
 Ove Jensen:	
Fra besættelsens sidste år	33
 I. H. Mentz:	
Melbylejren gennem hundrede år. 1887-1987	45
 Søren Jessen:	
Oprettelsen af husmandskolonierne på	
Frederiksværk gods omkring 1800	57
 Karen Follett:	
Industriens folk i Frederiksværk gennem tiden	71
 Carsten Paludan-Müller:	
Frost, sne, regn og naturgas	77

Årsberetning

Så er endnu et år snart gået, og endnu engang kan foreningen se tilbage på et travlt år med flere udstillinger og forberedelse til de næste.

Den 11. april åbnede Bymuseet med en udstilling om legetøj, hvor 5 unge lo.klasses-elever fra Maglebliskolen med stor indlevelsesevne opførte "Peder Most" på museets dukketeater fra 1940'erne. Både forestilling og selve udstillingen havde usædvanlig god søgning. I det hele taget er vore museer blevet besøgt som aldrig før. Det gælder også udstillingen om "Melbylejren gennem 100 år", og på Birkely "Handel og landbrug langs Roskilde fjord i middelalderen". Til udstillingerne har vi modtaget megen velvillig hjælp, såvel fra enkeltpersoner som fra andre museale og offentlige institutioner, som vi er en stor tak skyldig.

I samarbejde med Hundested kommune blev der i oktober etableret en udstilling i Billedtårnet med "Gamle ting fra Halsnæs" ting, som er blevet indleveret til museet fra Halsnæs-området gennem tiden. Besøgstallet har efter sigende været usædvanlig højt for Billedtårnet. Det er vort håb, at vi i fremtiden får et formaliseret samarbejde med Hundested kommune, hvor der ikke er et selvstændigt museum.

Det kommende år bliver lige så travlt med udstillinger om Stavnshåndet og maleren Johan Th. Lundbye, som opvoksede i Frederiksværk i 1830'erne. Derudover udstilles i samarbejde med amtets øvrige museer det lille barne-skelet fra bronzealderen (fra omk. 1500 f.Kr.), som blev udgravet sidste sommer i St. Havelse.

I det forløbne år blev der i foreningens regi oprettet udgravningsgrupper, som har arbejdet dels med Gjethuset, dels landsbyjorden i Kregme. Som det har været bekendtgjort i pressen, er der fundet spændende rester af en gammel kanonstøbeovn i Gjethuset og forskellige metoder for hel eller delvis bevaring har været drøftet. Resultatet i Kregme står endnu lidt mere hen i det uvisse.

I løbet af de næste år så vil vi, hvis økonomisk velvilje kan opnås, begynde på et større projekt med arbejdererindringer. Dette skal foregå ved interviews med nuværende og tidligere ansatte på egnens store arbejdspladser. Alt i alt venter vi, at de kommende år vil bringe travlhed og fremgang.

Jens Larsen in memoriam

Ved midsommertid sidste år afgik forhenværende automobilforhandler og mekaniker Jens Larsen, en af Frederiksværkegnens fineste og mest vidende lokalhistorikere, ved døden i en alder af 82 år. Op til nogle få dage før sin død havde han været travlt optaget af at renovere en gammel Fordson-traktor på museumsgården Birkely, og under arbejdet hermed blev han ramt af en hjerneblødning. At Jens Larsen skulle tilbringe nogle af sine sidste bevidste øjeblikke netop dér, synes på alle måder rigtigt, for det var ikke mindst ham, der havde været primus motor for oprettelsen af museumsgården Birkely.

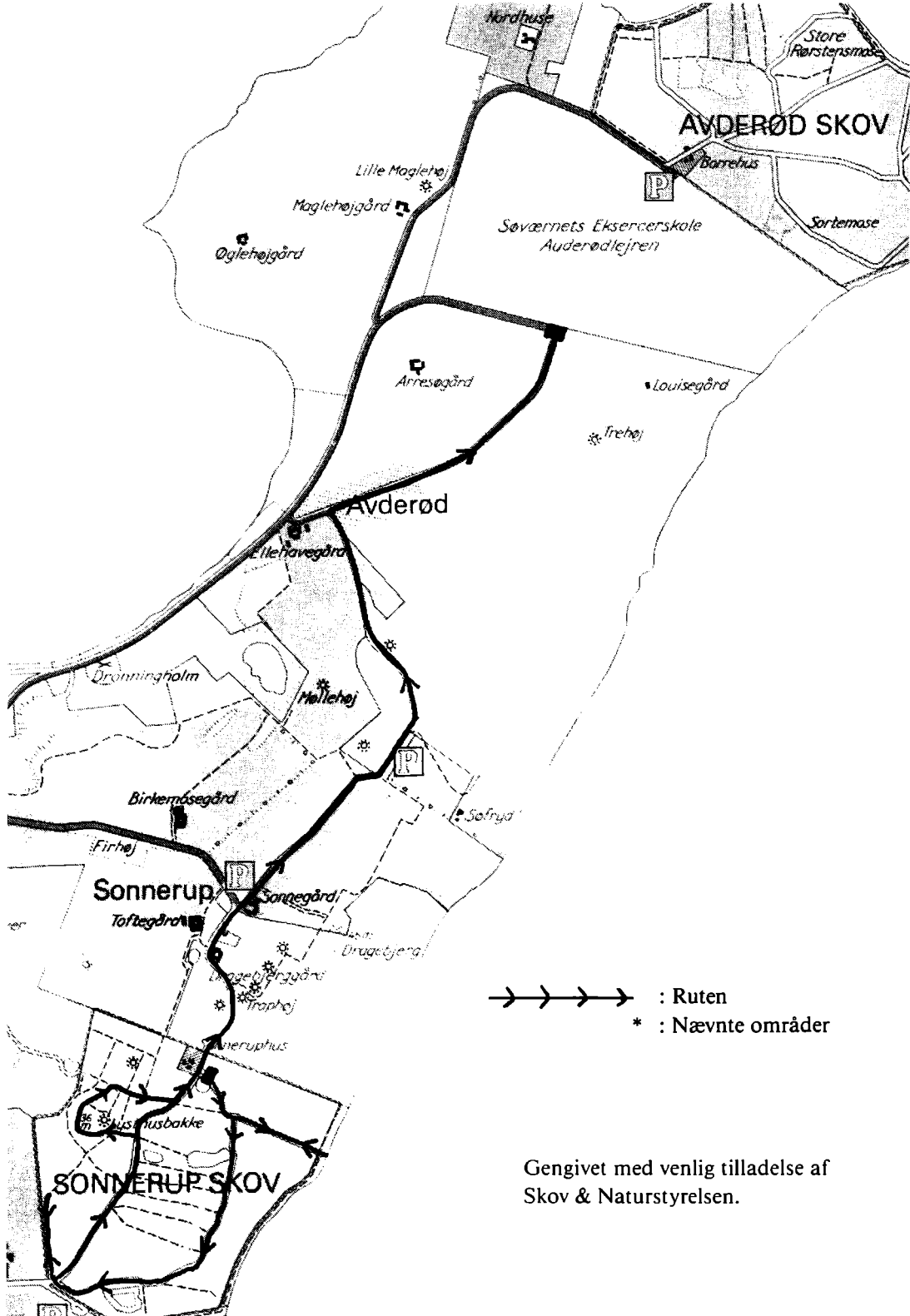
Jens Larsen blev født ved Grønæsse skov på Halsnæs, men flyttede som 6-årig med sine forældre til Sonnerup på Arrenæs. Lige fra dengang sugede han alle indtryk fra natur og mennesker til sig, og man kunne altid trygt henvende sig til ham og få et kvalificeret svar på næsten ethvert område, når det gjaldt hans kære Auderød-halvø. I 1923 blev han udlært smed efter at have stået i lære hos cykelsmeden L.P. Ørbæk. Senere videreuddannede han sig til mekaniker. Jens Larsen havde gennem en lang årrække selvstændig automobilforretning.

I begyndelsen af 1970'erne afhændede Jens Larsen forretningen og sammen med sin hustru, Esther Larsen, tog han sig nu tid til at beskæftige sig med egnens historie. Museet er ham inderlig tak skyldig for det væld af genstande, arkivalier og fotografier, som han i tidens løb har skænket til museet - lige såvel som for den viden, han altid så beredvilligt stillede til rådighed. Det skal her nævnes, at den i 1986 udgivne registrant "Historiske huse i Frederiksværk" i høj grad blev til på Jens Larsens initiativ, og han lagde en betydelig arbejdsindsats i at transkribere de mange gamle dokumenter, der stammede fra værkets oprettelse og videre frem.

At have et menneske, der forstår sig både på mekanik og historie netop her i industribyen Frederiksværk, er noget af et fund. At opremse alle Jens Larsens mærkesager ville tage mange sider. Det skal også medtages, at når han selv følte, at det var en mærkesag, så kunne ti vilde heste ikke få slået ham ud af kurs.

Det var en oplevelse som nybagt inspektør at få lov til at lære Jens Larsen at kende, selvom det blev til et alt for kort bekendtskab. En historikers vægtigste ballast er måske netop en levende interesse for det samfund, hvori vedkommende lever og en utrættelig nysgerrighed. Disse kvaliteter besad Jens Larsen til fulde - at sidde over for en 82-årig ældre herre, hvis øjne lyser med drengeagtig iver og glæde, det føles som et privilegium, som man aldrig vil glemme.

Frederiksværk er Jens Larsen megen tak skyldig for hans store engagement - og bør altid ære hans minde.

AVDERØD SKOV

Lille Maglehøj

Maglehøjgård

Øglehøjgård

Søværnets Eksersicerskole
Auderødlejren

Sortemose

Anresøgård

Louisegård

Frehøj

Avderød

Hellehøj

Dronningholm

Hellehøj

Birkemosegård

Firhøj

Sonnerup

Toftegård

Sonnegård

Drugstjern

Lugebjerggård

Kroghøj

Sonneruphus

Hushusbakke

SONNERUP SKOV

→ → → → : Ruten
* : Nævnte områder

Gengivet med venlig tilladelse af
Skov & Naturstyrelsen.

En travetur på Arrenæs gennem fortid og nutid

Af Jens Larsen

Jens Larsens hustru, Esther Larsen, samt barnebarnet, stud. mag. Michael Ax har velvilligt bistået i tilrettelæggelsen af det manuskript, som forfatteren efterlod sig ved sin død.

Denne artikel bygger på et ufuldendt manuskript, som Jens Larsen efterlod sig ved sin død. Jens Larsen kom i sin tidlige barndom til Sonneruphus i Sonnerup skov, hvor han boede sammen med sine forældre fra 1911. Han færdedes således dagligt i området, og selv efter at han forlod Sonnerup, vedblev han at forske i Arrenæs historie. Gennem hele sit liv havde han øjnene og ørerne med sig, når han færdedes i Sonnerup skov eller andre steder på næsset. Den viden, som han her har indsamlet, har været vor vigtigste kilde i arbejdet med artiklen.

Historien i landskabet.

Et område som Arrenæs er som en åben historiebog. Går man på opdagelse, vil man kunne finde spor, som kan vidne om, hvordan livet var før i

tiden, og om hvordan vore forfædre indrettede sig i og benyttede sig af deres omgivelser. Landskabet kan måske nok ved første blik se urørt og naturligt ud med sine trægrupper, forhøjninger og fordybninger, men undersøger man sagen lidt nærmere, viser det sig, at overraskende meget i virkeligheden er præget af menneskehånd. Der kan være tale om spor, der viser tilbage til oldtid eller middelalder, men det kan også være ting, som vidner om forholdene inden for det seneste århundrede. I det følgende vil der være eksempler på begge dele.

Vi vil bevæge os lidt rundt på næsset, men det skal pointeres, at det har været umuligt at komme ud i hver enkelt krog og behandle samtlige de aspekter, som kunne være relevante i denne sammenhæng.

Vi tager vort udgangspunkt i skovløberstedet »Sonneruphus«. På højre side af »Søvejen« ud mod »Skovmosen« var et stykke, hvor man omkring 1. verdenskrig begyndte at dyrke kurvepil. Her havde man opkastet bænke med grøfter imellem, og på hver af disse bænke var der plantet 2 rækker pilebuske. Kurvepilene blev skåret hvert efterår og solgt ved skovauktionen. De blev købt af handelsmand Lars Peter Olsen, Sandskåret. Efter nogle år købte Olsen dog pilene på roden og skar dem selv.

Til venstre mellem skovgærdet og vejen lå »Anemonebakken«, som blev berømt for sit væld af blå anemoner. Den gamle skov var fældet, og der blev gravet riller og sået agern i årene 1913-1914. Da jorden fik luft og blev endevendt, fik anemonerne gode vækstbetingelser og dækkede bakken med et blomstertæppe, der var så tæt, at man ikke kunne sætte en fod uden at træde på blomster. Efter nogle år voksede de unge ege til og skyggede over området, så blomstertæppet igen blev mere normalt.

Nedenfor bakken mellem »Søvejen« og den lange granholm var en underskov af tysttræer mellem bøgestammerne. Dette lave træ eller store busk med smukke hvide blomster og en særegen duft må være en rest af en plantering med en bestemt produktion for øje. Veddet fra sådanne træer blev anvendt på Krudtværket til trækul, som brugtes til særligt fint krudt (pistolkrudt). På venstre side af vejen lidt længere fremme finder man få meter fra »Søvejen« spor af en gammel drænggrøft, som er gravet af bønderne fra Sonnerup, før det nuværende grøftesystem blev anlagt omkring århundredeskiftet.

Ved søen.

Ved søbredden kommer man til venstre til et område, der ikke blev over-

Søvejen kaldes den vej, der går fra Sonneruphus lige i retning mod Arresø. Omtrent halvvejs mellem Sonneruphus og søen drejer en vej fra mod syd. Følger man denne vej, vil man på begge sider af vejen kunne finde velbevarede spor af højryggede agre.

svømmet om vinteren. Her fandtes indtil for få årtier siden en meget smuk engvegetation: gule kodriver, kabbelejer, engnellikerod, iris, blåbær, brombær, gøgeurt m.v. På dette lille område var der f.eks. mindst 3 arter gøgeurt. På sandbunden, hvor rørene ikke kunne gro, voksede en stor gruppe nøkkeroser. Uden for skoven mod nord langs Arresø ligger et område kaldet »Stubben«. En bestand af 10 - 12 gamle bøgetræer (som nu er væk) kunne fortælle, at området i sin tid har hørt til Sonnerup Skov. Skovgærdet, som skiller skoven fra Arresø, blev ødelagt i tiden lige efter første verdenskrig, da stenene blev brudt op og slået til skærver som kommunalt nødhjælpsarbejde. Bundstenene fik dog lov til at blive liggende, og de kan ses flere steder. Få meter inden for skovgærdet kan man også flere steder se strandvolde fra søens bredder fra dengang. Vandstanden var en del højere end nu.

Området ved »Syredals rende«.

Går man lidt tilbage af »Søvejen«, vil man komme til vejen mod syd. Denne vej har gennem årene haft flere forskellige forløb mellem bevoksningerne, men den blev midt i 1920'erne rettet ud fra den lange granholm til »Syre-

dals Rende« (nu »Sødals Rende«). Den lange granholm var oprindeligt et moseareal, som ved drænarbejdet i skoven omkring 1870 blev afvandet til »Syredals Rende«. Denne mose var i begyndelsen beplantet med rødgran. Træerne havde nået en anselig størrelse, men efterhånden gik der svamp i dem, og bevoksningen blev fældet.

Mellem vejen og søen var en bevoksning af gamle ege. På dette område findes på begge sider af vejen de bedst bevarede højagre, som har hørt til Sonnerup Byjord. Disse karakteristiske aflange agre, som ses i skoven som regelmæssige bølger, er efter al sandsynlighed en følge af hjulplovens indførsel i Danmark. Denne plovtype var på den tunge lerede jord betydeligt mere effektiv end den tidligere anvendte ard, men den krævede til gengæld også et stort spand af trækdyr. Den tunge plov med de mange dyr foran var svær at manøvrere og specielt problematisk var den at vende. Derfor var det naturligt, at man kørte så lange stræk som muligt, før man vendte, og da behøvedes der også rigeligt med plads. Den vendte jord blev efterhånden opdænget, så der dannedes rygge i arealet. Herved muliggjordes en effektiv dræning af agrene, der ellers ville være for fugtige (f.eks. her arealet nær Arresø).

»Syredals Rende« er en smeltevandsslugt fra sidste del af istiden, som strækker sig fra Arresø gennem skoven og Ebbedal til Brederøds jord mod øst. I bunden af denne slugt har isen efterladt sig en række småmoser og sumpe. Renden omtales første gang i 1682 som »Ebbedals Rende«, og man kan endnu finde svage spor af gamle grøfteforløb enkelte steder.

Da den nuværende grøft blev gravet, gik den under skovgærdet og derfra hen til Ebbedals Mose. Dette stykke blev rørlagt sidst i 1800-tallet, og der blev bygget en lille vindmølle med vandsnegl og mosen blev udnyttet til tørveskær.

Syd for »Syredals Rende« finder man rester af den voldgrøft, der danner skel mellem Kregme i syd og Sonnerup samt Brederød i nord. Dette skel kan følges igennem skoven til »Tyvekrogen« i vest. Her forsvinder skellet og dukker først op igen på »Thorsbakke«, hvor det danner skel for gården »Kappelhøj« og krydser Strandvejen, hvor denne slår et knæk.

Engarealerne syd for byskellet mellem Kregme og Sonnerup samt Brederød.

Før i tiden var englodderne af stor betydning for lokalbefolkningen. Herfra fik man foder til sine dyr. Det gjaldt også for skovløberen. Mellem ve-

jen og søen lige syd for byskellet ligger en skoveng, hvortil denne fik græsningsret. Den vestlige del af engen lå så lavt, at den stod under vand om vinteren. Her voksede kun stargræs, som danner tuer og ikke egner sig til foder. Det blev derfor høstet til strøelse. Græsset på det øvrige areal gav derimod udmærket enghø.

Mellem byskellet og denne eng var et stykke med meget gamle og store hassler, og langs mosekanten mod øst voksede en koloni af humleplanter. Humlen har sikkert været dyrket dér på stedet. Til sammenligning har Auderød skov ifølge et gammelt kort en »Humlehave Ager«.

Ligeledes må man antage, at hasselbusken har været dyrket til båndkæppe til bødkerarbejder. Krudtværket har haft brug for i tusindvis af tøndebånd til krudttønder og har sikkert ikke købt dem udefra, når de kunne lave dem selv.

Arbejdet i skoven.

Det daglige arbejde i skoven kunne ikke alene være fysisk krævende, men fordrede også en god portion snilde og en alsidig kunnen, som i det følgende eksempel. Syd for den omtalte lille skoveng tæt ved mosen stod en gruppe på 5 - 6 meget gamle bøgetræer. Stammerne var meget svære og knudrede. Kronen deltes i svære grene. Disse træer voldte skovens folk meget besvær, da de skulle fældes. Det sædvanlige værktøj kunne ikke klare opgaven. De svære stammer måtte derfor sprænges med krudt. Man borede et hul midt på stammen og fyldte sort sprængkrudt i. Så lagdes en fængtråd samt en forladning, og derpå blev sprænghullet stampet til med knust rå lersten. Hver stamme skulle deles i 4 stykker. Det lykkedes meget godt. Kun een blev halvvejs sprængt og så kunne man ikke bruge krudt mere. Den stamme blev der arbejdet på i flere dage med svære trækiler og langsav.

Den sydlige del af Sonnerup Skov.

På det sydlige skovgærde findes de bedst bevarede spor af den bevoksning, der har været fra omkring 1800. Det var hvidtjørn, plantet på toppen af gærdet med passende afstand. Sådanne tjørnehegn fandtes hele vejen fra skovens sydlige hjørne til »Ebbedals Mose«. Herfra gik hegnet mod øst. Op over skrænten mod »Lysthusbakken« (»Tuxens Minde«) var der plantet en tæt række bjergfyr, derefter igen hvidtjørn til Kirkevejen.

Før 1805 kunne bønderne købe sig ret til at have sine kreaturer gående i

Det sydlige skovgærde. På toppen af dette under de høje træer anes endnu de sidste rester af hvidtjørnsbeplantningen, der stammer fra begyndelsen af det forrige århundrede.

skoven, men i det pågældende år indførtes en lov om fredskov. Herefter var det forbudt at sende kreaturer til skovs og for effektivt at holde dem borte, blev der bygget gærder med tæt beplantning, som dette her i skoven. Imellem de store bøge i midten af skoven stod nogle store lærketræer, i alt 5 - 6 stykker. Mastetræer blev de kaldt. Dette kunne tyde på, at de var plantet til skibsbrug. Tæt inden for leddet øst for vejen stod en gruppe på 6 - 7 stk. avnbøg, som sikkert også er en rest af en målrettet plantering. Avnbøg blev anvendt i møllebyggeriet til tandhjul.

De gamle vejforløb, som udgår fra det sydlige skovgærde.

Lige inden for skovgærdet til venstre gik Ebbedalsfolkernes kirkesti. Først går stien over et felt med højagre. Det er et hjørne af en ager, der hed »Frennehave«. Derfra kommer vi til en slugt, der løber mod Syredalssænkningen. Stien følger dels slugten, dels fortsætter den lige frem, krydser Kregme-Sonnerup byskel og går over en bakke til næste slugt. Agrene her ligger på tværs af faldet for at hindre erosion. Neden for bakken var der tidligere rester af en raftebro, som havde ført stien til Ebbedalsvejen ca. 35 m. fra skovgærdet.

Der, hvor man i dag kommer ind i skoven fra Kregme-siden, finder man »Kirkevejen«. Mod syd gik vejen oprindeligt omtrent i lige retning mod Kregme kirke. Tæt nord for kirken gik en vejgren mod Brederød, derfra over Karlsgavejorden, »Præstevejen«.

Vejen mod kirken beholdt sit forløb til omkring 1880, da bonden på »Fuglsang« pløjede den op, og færdselen blev lagt på det nuværende sted. Dog fortalte mennesker, at der blev trådt en sti igen, men den forsvandt i løbet af nogle år.

Lige inden for skovleddet ser man endnu sporene af middelalderlige vejforløb. Når vejen på et tidspunkt var blevet kørt så meget op af datidens trafik, så den ikke længere var brugbar, begyndte man ganske enkelt at køre i et nyt spor ved siden af det gamle. På den måde opstod de parallelle fordybninger, som dem man finder her. Lidt længere inde i skoven, hvor vejen krydser Syredals Rende, er et knudepunkt for vejene, det må være det eneste sted, hvor det har været muligt at køre over. På begge sider af slugten breder vejen sig ud til siderne i indtil 8 - 10 forskellige spor.

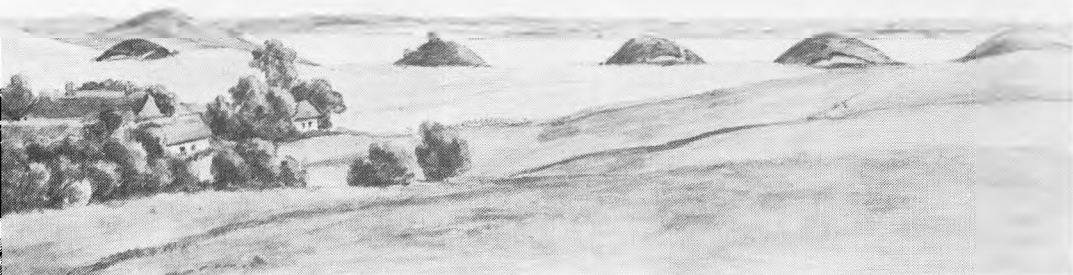
Rævebakkerne og Lysthusbakken.

Følgende Syredalen gik også »Ebbedalsvejen«, til den nåede en stente i skovgærdet ved Ebbedal. Derfra drejede den lidt ud i skoven igen og nåede skovfogedens ejendom. Midtvejs ved nogle store sten bliver denne vej krydset af en sti, der til den ene side går mod skovbrynet mod vest og modsat til »Ll. Rævebakke«, »St. Rævebakke« og »Lysthusbakken«. Herfra gik en sti videre mod nordvest til det sted i skovbrynet, hvor bjergfyrrerne begyndte.

»Lysthusbakken« eller »Tuxens Minde«, som stedet også kaldes, var i gamle dage et meget yndet udflugtsmål. Tidligere lå her en pavillon med et lille køkken og adskillige festlige begivenheder blev fejret her. En gammel kone fra Brederød, som var født i 1840, mindedes ved et besøg i skoven på sine ældre dage, hvordan der i hendes unge dage, også efter at pavillonen var væk, var blevet danset og sunget på den smukke grønne forhøjning. Ligeledes huskede hun, hvordan en flok sangere fra Frederiksværk med hvide huer hver pinsedag drog gennem Brederød. Når de gik ned af »Skolebakken« sagde lederen altid: »Så synger vi den om Göterne«. Og det gjorde de så hele vejen gennem byen. Derefter gik de ned gennem Ebbedal, indtil de nåede »Lysthusbakken«, hvor pinsen blev sunget ind.

»Lille Rævebakke« krones af en bronzealderhøj. Her blev engang opgravet en urne ved plantearbejde. Den blev knust af spaden og ingen tænkte vel på at bevare skårene. Fra en afgravning i skrænten ved Rævebakke blev der hentet sand til opfyldning til krudtmagasinet i 1921.

»Store Rævebakke« har været fuldstændig undermineret af mange ræve-

Høj række ved Sonnerup set fra vest, 19. juli 1887. Skitseret af maleren A. P. Madsen (1822-1911).

grave. Disse er nu forladt og faldet sammen. Stiforløbet på dette meget markante bakkelandskab er ændret meget de sidste 50 år, og »Lysthusbakken« er nu fuldstændig overgroet, hvilket må siges at være synd og skam.

Tilbage til Kirkevejen mod Auderød

Lige uden for skovgårdet mod nord ligger »Jens Jørgens Mose«. Denne mose blev samtidig med de andre moser og vådområder i skoven forbundet med det nu eksisterende grøftesystem ved en forbindelse mod øst til en grøft, der går neden for bakkerne til en mose nord for »Søvejen« ved højene.

Vandstanden blev senere sænket, således at der kunne skæres tørv fra sidste del af 1800-tallet i mosen. Derved blev den vejarm fra »Kirkevejen«, der gik øst om mosen afbrudt, så færdselen blev henvist til den nuværende plads. Begge forløb kan endnu følges op ad bakken fra skoven mod Sonnerup by. I 1904 fik Sonnerup et vandværk. En kæmpehøj blev ødelagt for at gøre plads for en vandbeholder og mosens grøft blev fyldt. En rigtig dræningsledning blev nu lagt til den omtalte mose nord for »Søvejen« for at sikre vandforsyningen. Men rørene stoppede ret hurtigt til og vandet i mosen steg igen. Gadekæret i Sonnerup er nu næsten helt groet til og bybrønden blev fyldt op, da byen fik vandværk.

Når vi når bakketoppen, mødes de to veje og fortsætter mellem Sonnerups gårde mod Auderød. Til venstre ligger Kirkebakke, en dobbelt bronzealderhøj, hvis vestlige del blev ødelagt i 1920, da en gammel bonde gravede et stort hul helt ned til bundgraven. Såvidt vides fandt de ikke noget, men det var nu heller ikke så underligt. De pillede stendækket over graven op

fra en ende og kørte den hjem til stenbro i svinehuset. Den mark, der ligger lige nord for Kirkebakke, kaldes »Rakker Ager«. Her begravede bønderne deres selvdøde kreaturer. Alle højene i dette område - også »Dragebjerg« og »Odebjerg« samt det udyrkede terræn om højene, var indtil omkring 1945 lyngklædte. I højgruppen findes 4 nogenlunde ubeskadigede, 2 ødelagte og 2 eller 3 overpløjede høje.

Midt i Sonnerup by, hvor terrænet hæver sig, er »Kirkevejen« meget markeret.

Fra Sonnerup gik vejen så omtrent i lige linje mod Auderød. Men engang i 1920'erne pløjede ejeren af gården den op for at få lettere vej til marken. Vejen nåede det gamle byskel mellem Sonnerup og Auderød, hvor det slår et knæk og går lige mod søen. Skellet går mod vest mellem to gårde og derefter mod »Firhøj«, hvor voldgrøften skærer over to høje. Herfra nord om »Skolelodd« i Brederød, hvor det i øvrigt følger skovgærdet mod søen. Efter skellet går vejen stadig på flad jord uden synlige spor. Landskabet er dog også rigt på mange høje. Nogle anselige og smukke, men mange overpløjede, mishandlede eller overgroede. Terrænet omkring højene, bakkeområdet og udyrkede pletter var dengang alle dækkede med lyng og naturlige sandjordsblomster. En pragtfuld natur, uden nogen egentlig træbeplantning, før man nærmede sig Auderød. I tidens løb er disse skønne lyngbakker blevet dækket af dyster fyrreskov.

Her i dette område finder man også Ravnsbakkehusene og Sonnerupgårdens udlodder, som blev indrettet på jord, der var taget fra Auderød Overdrev og lagt til Sonnerup ved udskiftningen i 1794. På faldet mod Auderød bliver »Kirkevejen« igen meget fremtrædende. Kort før Auderød går en sidevej mod øst, som nu bruges af sommerhusejerne. Denne vej er oprindeligt Auderøds vej til overdrevet ved Ravnsbakke og til søen.

I Auderød gik vejen mod nord direkte til Auderød skov, men da Auderød-lejren blev bygget, blev dens forløb ændret i 1960'erne. Denne skovvej har imidlertid ifølge kort fra udskiftningstiden haft et forløb længere mod øst følgende højgrupperne til »Glædelunds Ager« og en lille lund syd for Auderød skov. Ved denne vej blev udflyttergårdene »Louisegård« og »Glædelundsgård« bygget ved udskiftningen.

Noget kunne i øvrigt tyde på, at der tidligere har været anden bebyggelse på stedet. Midt mellem »Glædeslundsgård« og skoven var der en kampestensbrønd. For mange år siden druknede et lam her og gjorde mange opmærksomme på brønden, hvis eksistens de eller ikke havde nogen kend-

skab til. Den lå midt på marken uden dæksel eller karm. Denne placering af en brønd virker lidt umotiveret, hvis der ikke har været en eller anden form for bebyggelse i nærheden.

Det kan varmt anbefales interesserede selv at gå på opdagelse på Arrenæs. Man kan måske bruge denne artikel som en art vejledning, men som tidligere nævnt, er det langt fra alle oplysninger, der har kunnet medtages. Er man opmærksom, kan man uden tvivl blive ved med at opdage nye aspekter i næssets kulturlandskab. Det er en udtømmelig kilde til forståelse af vor historie, som det er vigtigt, at vi forsøger at bevare. Vi skulle da nødtigt være skyld i, at vore efterkommere ikke fik mulighed for at glæde sig over og lære noget af Arrenæs.

Skitse af J. Th. Lundbye, maj 1838 fra Arresøen.

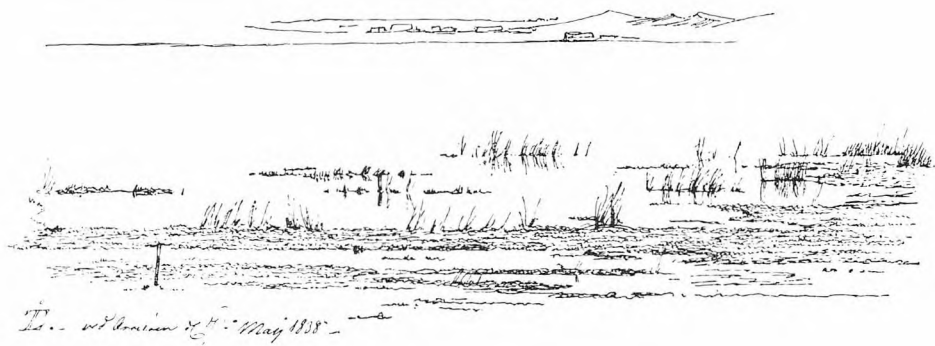

Fig. 1. Mulden rømmes af med gravemaskine i forbindelse med udgravningen i 1986.

I baggrunden - til højre for krattet - ses det område, hvor udgravningen i 1984 fandt sted. (Forf. foto)

Hagelsegård. En nordsjællandsk boplads fra yngre vikingetid

Af Steffen Stummann
Hansen

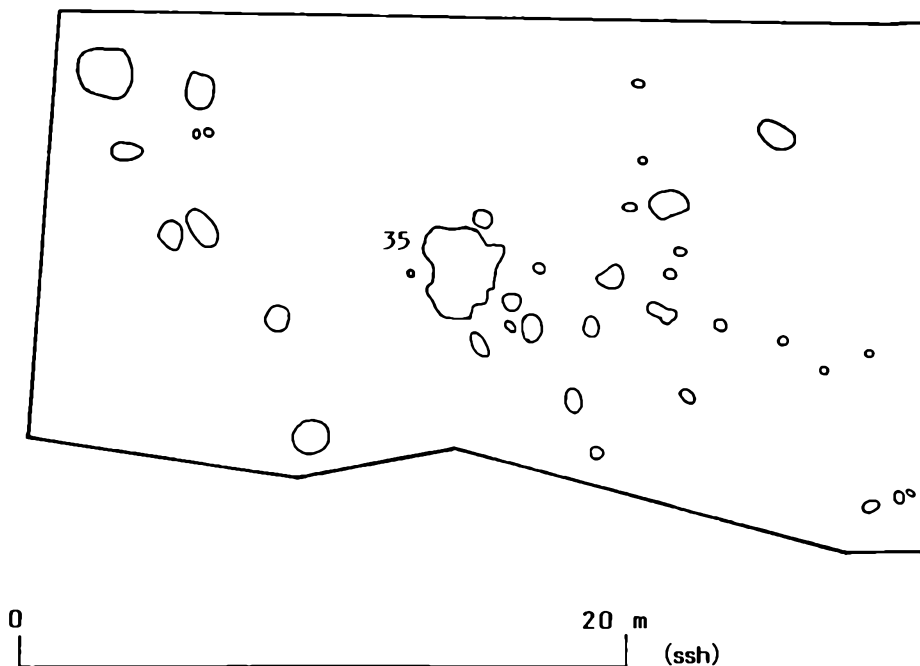
Forfatteren er museumsinspektør ved Amsarkæologisk Kontor i Gilleleje og er uddannet som magister på Forhistorisk Arkæologisk Institut, Københavns Universitet, med speciale i yngre bronzealder og ældre jernalders bebyggelser.

I efteråret 1986 blev Amsarkæologisk Kontor i Gilleleje kontaktet af gasbetonfabrikken H + H Industri i Ølsted. Baggrunden for henvendelsen var, at fabrikken ønskede at udvide den eksisterende grusgrav ved Hagelsegård i Lille Havelse. Da Gilleleje Museum allerede ved en prøveudgravning i området i 1984 havde konstateret spor efter en oldtidsbebyggelse, havde man truffet den aftale, at arkæologerne blev orienteret i god tid, før nye udvidelser af grusgraven skulle finde sted. Herved kunne eventuelle oldtidsminder blive genstand for en omhyggelig undersøgelse uden, at det ville kunne forsinke grusgravningen.

Ved undersøgelsen i 1984 blev der fundet en del stolpehuller (formentlig efter træbyggede huse), men da der ikke blev fundet nogen oldsager, var det ikke muligt at tidsfæste bebyggelsessporene nærmere inden for oldtiden. Selve bebyggelsessporenes karakter og deres placering i terrænet førte dog umiddelbart tanken hen på yngre bronzealder - d.v.s. tidsrummet ca. 1000-500 f.Kr.(1)

På baggrund af resultaterne i 1984 var det derfor ikke uden en vis forventning, at vi i oktober 1986 kunne påbegynde muldafrømningen på et ca. 1000 m² stort areal på det mod øst svagt skrånende plateau umiddelbart syd for Lille Havelse og ca. 300 m nord for Havelse Å. Udgravningsområdet var beliggende umiddelbart op til det i 1984 undersøgte areal. (fig. 1). Efterhånden som gravemaskinen fik muldjorden skrabet af, begyndte sporene efter en oldtidsbebyggelse da også at aftegne sig klart i undergrundssandet: stolpehuller, ildsteder og fire større (2-4 m lange) nedgravninger i undergrunden.

Tanken om, at det kunne dreje sig om en bronzealderboplads blev imidler-

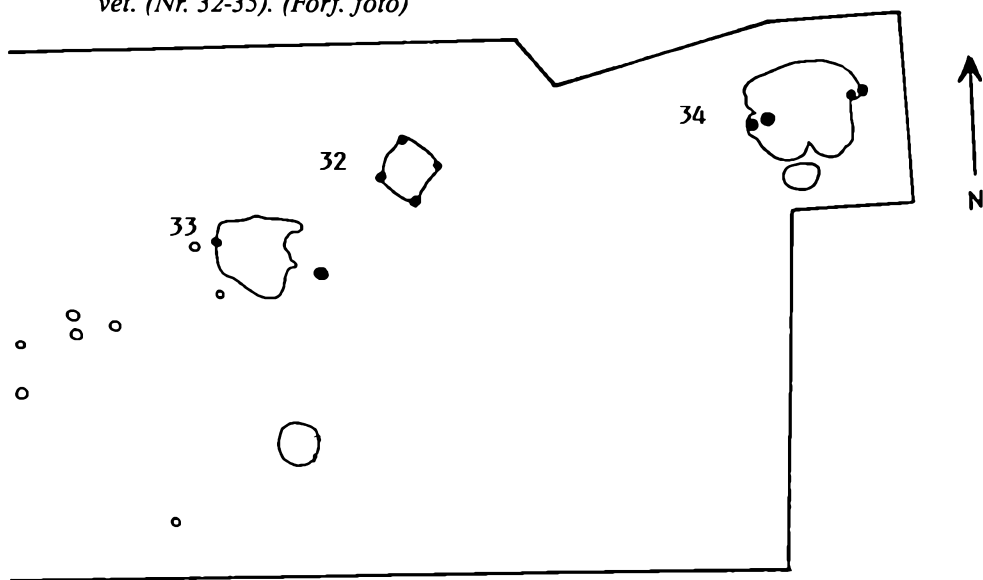
tid hurtigt gjort til skamme, da jerngenstande og keramik begyndte at dukke op i de nævnte fyldskifter. Det var nemlig ikke den forventede bronzealderbebyggelse, vi her var stødt på; derimod stod vi overfor det første fund i Frederiksborg amt af en typisk *vikingetidsboplads*. (2)

Anlæg på bopladsen.

Ved udgravningen blev der registreret omkring et halvt hundrede anlægsspor omfattende stolpehuller, ildsteder, gruber og grubehuse. Det lykkedes ikke at få system i de mange stolpehuller, og der er derfor ikke noget, der tyder på, at der inden for udgravningsområdet har ligget egentlige gårdanlæg med store stolpebyggede bygninger.

Interessen samlede sig derfor først og fremmest om de nævnte fire større fyldskifter, hvoraf i det mindste de tre af dem repræsenterer rester af såkaldte *grubehuse*. (Fig. 2)

Fig. 2. Oversigtstegning over udgravningen i 1986 med grubehusene angivet. (Nr. 32-35). (Forf. foto)

Grubehuse er huse, der er halvt nedgravede i jorden, således at jordvæggen og den opkastede fyld danner væg eller dele deraf. De afslører sig som regel som rektangulære, ovale eller næsten cirkulære fyldskifter med en længde på 2-6 m og en bredde på 2-5 m. I kortsiderne (gavlene) findes typisk to modsatstillede stolper, der bærer taget, og grubehuset har således fremtrådt som en nærmest teltlignende konstruktion. Nogle grubehuse har haft en indvendig vægbeklædning af planker, tørv eller lignende materiale, og i nogle er der endvidere blevet påvist ovne, ildsteder, vægbænke og indgangspartier. Når der i dag ofte findes mange oldsager i disse grubeformede fyldskifter, skyldes det, at husene, når de havde udtjent deres tid, ofte endte som affaldshuller.

I store dele af Nordeuropa optræder grubehuse på bopladser fra omkring år 400 e.Kr. og frem til sen vikingetid. Med vikingetidens udgang synes også grubehusenes æra at være forbi.

Der har knyttet sig mange problemer til tolkningen af husenes funktion. Forslagene har været mange: trælleboliger, værksteder (især vævehytter, da der ofte findes vævevægte i dem) og sæsonboliger for blot at nævne nogle af dem. Men man kan vel udmærket tænke sig, at de har været anvendt til mange forskellige formål. Det, at de var hurtige at bygge, kombineret med deres temperaturregulerende egenskaber, har sikkert været baggrunden for deres eksistens. Historikeren Else Roesdahl beskriver det således: "Eftersom de var både små, halvt nedgravede og med vægge, der over jordoverfladen formentlig var solidt isolerede med den fra gruben opkastede jord og af taget, har de på grund af jordvarmen, og i modsætning til de forholdsvis let byggede øvrige hustyper, været nemme at opvarme om vinteren: med ildsted, ovn, fyrfad eller menneskevarme. Og de som var forrædsrum, kunne muligvis holdes frosthurt. Om sommeren har de til gengæld været kølige, fordi jorden også her virkede temperaturregulerende. Måske skyldes deres forsvinden, at de øvrige hustyper efterhånden blev bedre isolerede". I det følgende vil grubehusene på Hagelsegård blive gjort til genstand for en lidt mere udførlig beskrivelse.

»Grubehus 32« fremtrådte efter muldafrømningen som et nærmest kvadratisk - 2 x 2 m stort - fyldskifte i undergrunden (fig. 3). I hvert hjørne af fyldskiftet blev der observeret en lille "udvækst", der ved udgravningen viste sig at markere nedgravningen til de i alt fire stolper, der har markeret bygningens hjørner og har båret taget (fig 4).

Fyldskiftet var bevaret i en dybde af ca. 25 cm og bestod af gråsort, sandet

*Fig. 3. Grubehus 32, som det aftegnede sig i undergrunden efter muldaf-
rømningen. Bemærk stolpehullerne i hvert hjørne. (Forf. foto)*

Fig. 4. Grubehus 32. Delvis udgravet. Bemærk de dybe stolpehuller yderst i fyldskiftet. (Forf. foto)

fyld. Der kunne ikke udskilles egentlige gulvlag, ligesom der heller ikke kunne påvises spor efter en indgang. Stolpehullerne var bevaret i en dybde på op til 70 cm. Stolpehullerne anedes omtrent i en lodretgående retning en lidt mørkere fyld - et egentligt spor efter den forlængst formodede stolpe.

Fig. 5. Grubehus 34 delvist udgravet. Bemærk yderst i hver side af fyldskiftet nedgravninger til stolperne.

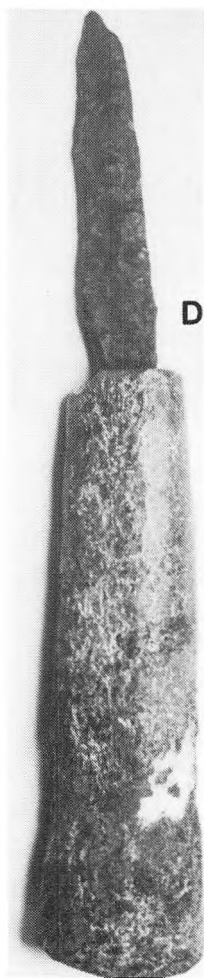
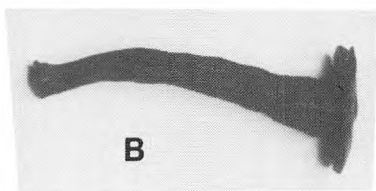
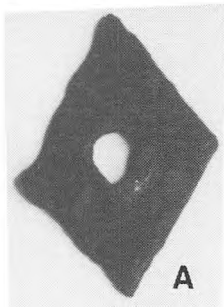
Lidt inden for de yderste stolper ses to lysere stolpehuller, der repræsenterer en ældre fase af huset. (Forf. foto)

Fundene fra grubehus 32 omfatter keramik, en rhombe-formet kontraplade af jern samt en del temmelig opløste knoglefragmenter (3).

»Grubehus 33« fremstod som et fyldskifte af lidt uregelmæssig form, der i øst-vestlig længde målte ca. 3 m, i bredden lidt mindre. Midt i den vestlige ende af fyldskiftet konstateredes et ca. 60 cm dybt hul, hvori den ene af de to stolper, der har båret taget, har stået. Bemærkelsesværdigt var det imidlertid, at der ikke fandtes en tilsvarende i den østlige ende af fyldskiftet. Stolpehullet her fandtes derimod ca. 50 cm længere mod øst - d.v.s. uden for fyldskiftet. Denne placering forekommer besynderlig og kan måske skyldes, at grubehuset i den østlige ende har været så ødelagt af nedpløjning, at der er sket denne adskillelse mellem stolpe og nedgravning.

Fundene fra grubehus 33 omfatter keramik og knoglefragmenter.

»Grubehus 34« var det største af de tre anlæg, idet det fremstod som et

fyldskifte med en længde på ca. 4 m i øst-vestlig retning, mens bredden var ca. 3 m. Dybden på fyldskiftet var blot ca. 30 cm, mens de to stolper i henholdsvis øst-og vestenden havde en dybde på ca. 95 cm (fig. 5). Huset har været repareret eller ombygget på et tidspunkt, idet der ca. 50 cm inden for hver af de to stolpehuller fandtes yderligere et stolpehul. Disse to sidstnævnte huller havde en lysere fyld og var først synlige under det mørkere kulturlag i fyldskiftet. De to stolper må altså repræsentere et ældre hus, hvis længde har været ca. 3 m, mens bredden ikke kan beregnes, da der ikke kunne udskilles noget ældre gulvlag i nedgravningen (fig. 5).

I nedgravningens sydøstlige hjørne fandtes en plet af aske og lidt ildpåvirkede sten. Pletten, hvis diameter var ca. 50 cm, skal muligvis opfattes som rester af et ildsted eller en ovn.

Fundene fra grubehus 34 omfatter keramik, knoglefragmenter, 2 jernnagler, og bladet til en lille jernkniv med et tilhørende 9,5 cm langt skaft af hjortetak (fig. 6d). Af knoglen er et ca. 15,5 cm langt formodet fragment af en »islægger« (skøjte, fig. 6c). To små stykker af glimmerskifer skal formentlig opfattes som fragmenter af en drejekværn. Endvidere bør nævnes en række klumper af ubrændt ler, der muligvis skal opfattes som rester af vævevægte. Leret var imidlertid så opløst, at tolkningen må tages med nogen forbehold.

»Fyldskifte 35« havde umiddelbart en lighed med de øvrige grubehuse. Formen var dog lidt mere uregelmæssig. Fyldskiftet målte ca. 3 x 3 m og havde en dybde på ca. 40 cm. Det er uvist, hvorvidt det skal tolkes som et grubehus, da der ikke fandtes stolpehuller i eller omkring fyldskiftet. Muligvis drejer det sig blot om en affaldsgrube.

Fyldskiftet indeholdt keramik og knoglefragmenter.

Oldsagerne.

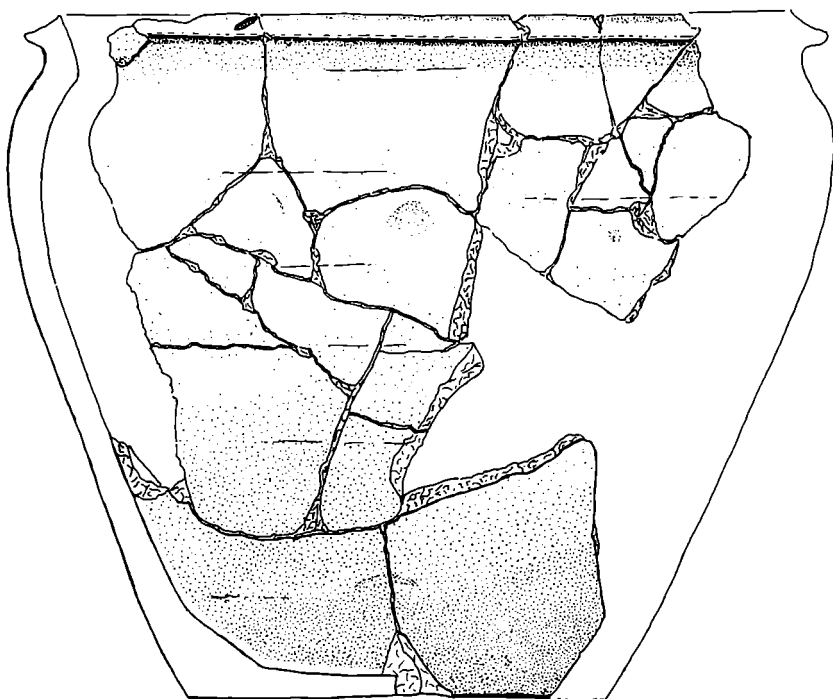
Oldsagsfundene fra bopladsen stammer næsten udelukkende fra grubehusene 32, 33 og 34 samt fyldskiftet 35. Dominerende i fundmaterialet er keramikken, der lader sig opdele i to hovedgrupper: en relativ groft magret og uornamenteret type samt en finere magret type, der ofte er ornamenteret med horisontale furer, bølgelinier eller skråhak.

Fig. 6. a: rombeformet kontraplade af jern. b: jernnagle. c: fragment af »islægger« (skøjte) af ben. d: jernknive med skaft af hjortetak. (Forf. foto).

For begge typer gælder, at det drejer sig om fladbundede karformer, men medens den førstnævnte mere simple type har et næsten lodret randparti, er randformerne på den anden type temmelig varierede, dog som oftest udadbøjede og med en tydeligt markeret lågfals. Hvad fremstillings-teknikken angår, er der en helt afgørende forskel de to typer imellem. Den førstnævnte type er udelukkende "pølset op" i hånden, medens den sidstnævnte type er efterdrejet på en langsomt roterende drejeskive.

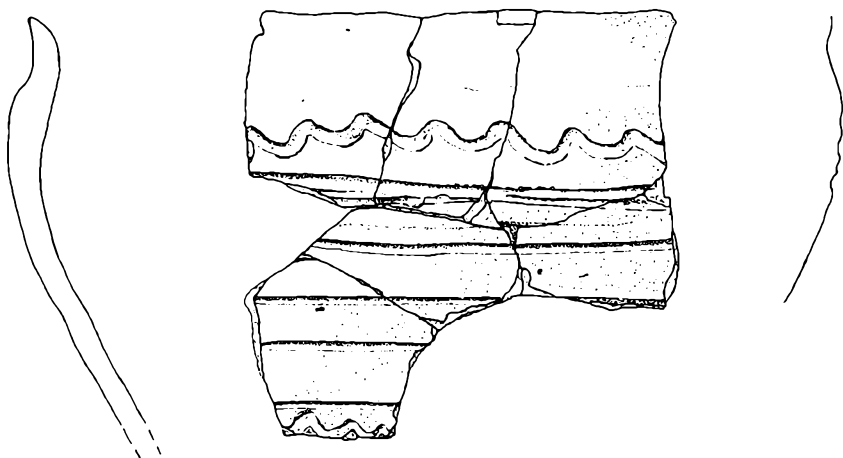
Mens den første type kan betegnes som hjemlig, henregnes den anden type til den gruppe af keramik, der nu almindeligvis benævnes "Østersøkeramik". Østersø-typen, der oprindelig stammer fra de slaviske stamme-områder langs den sydlige Østersøkyst, er i Skandinavien først og fremmest udbredt i Syd- og Mellemsverige samt Østjylland og de danske øer, hvor den ofte udgør et helt dominerende indslag i det samlede billede af

*Fig. 7. Østersøkeramik fra Hagelsegård (ca. 3:5).
(Lisbeth Kibenich del.)*

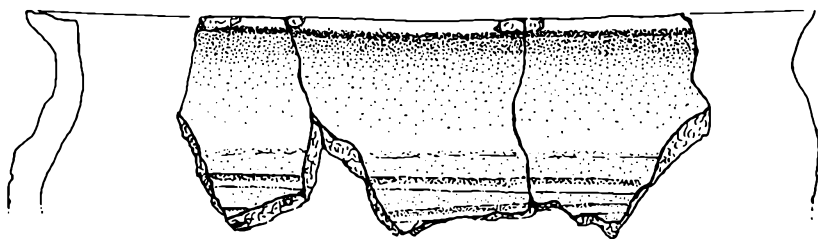
keramikfund fra 9.-12. århundrede (yngre vikingetid - ældre middelalder). I såvel Den Tyske Demokratiske Republik som i Sverige har keramiktypen i de sidste ca. tredive år været genstand for en omfattende, systematisk bearbejdelse og publikation. En tilsvarende bearbejdelse af det i denne sammenhæng beskudne danske materiale er endnu ikke foretaget. Hidtil er det danske materiale først og fremmest behandlet i forbindelse med publikationen af enkeltundersøgelser, og der er derfor endnu ikke etableret en typologi, hvortil der kan refereres ved sådanne enkeltundersøgelser, som bl.a. den aktuelle ved Hagelsegård.

*Fig. 8. Østersøkeramik fra Hagelsegård (ca. 1:2).
(Lisbeth Kibenich del.)*

Tidligere har man ment, at Østersø-keramikken var importeret fra de slaviske egne syd for Østersøen. Nyere undersøgelser på svensk materiale synes dog at vise, at både den "hjemlige" keramik og "Østersø-keramikken" er fremstillet af den samme type ler, og derfor begge i vid udstrækning må betragtes som hjemlige produkter.

*Fig. 9. Østersøkeramik fra Hagelsegård (ca. 3:4).
(Lisbeth Kibenich del.)*

Men hvordan så forklare, at to så forskellige typer af keramik optræder side om side? Forholdet har været søgt forklaret ved, at slaviske pottemagere har arbejdet lokalt og dér fremstillet keramik efter deres hjemlige forbilleder. En anden forklaring kan være, at de to typer keramik har været anvendt til forskellige formål, den grove som forrædskar, den fine som kar i spisesæt. Endelig er der en tredje mulighed - nemlig at den finere Østersø-keramik blev fremstillet i bymæssigt miljø af fuldtidspottemagere, mens den grove mere dagligdagskeramik blev fremstillet i såvel landsbyer som i byer af den lokale befolkning.

I det følgende skal et lille udsnit af Østersø-keramikken fra Hagelsegård beskrives nærmere.

Keramikmaterialet af Østersø-type fra Hagelsegård består af en række side-, bund- og randskår. Kun i ét tilfælde har det været muligt at rekonstruere hele karprofilen fra rand til bund.

Karret på fig. 7 er af relativ hårdtbrændt og tyndt gods. Farven er gulbrun. Karret har en udadbøjet facetteret mundingsrand. Karrets randediameter er ca. 16 cm, mens den maximale diameter - over skulderen - er ca. 18 cm. Højden på karret er ca. 15 cm. Karret skiller sig ud fra det øvrige Østersø-keramik fra Hagelsegård ved ikke at være ornamenteret.

Karret på fig. 8 er forsynet med de for Østersø-keramikken typiske ornamenter. Neden for den svagt udadbøjede rand findes en kraftig bølgelinie rundtlobende om karrets skulder. Under denne ses fem vandrette furer med ca. 1,5 cm mellemrum og ornamentikken afsluttes nedefter af en ny bølgelinie. Karret har en gråbrun farve. Randediameteren er 22,5 cm, mens den maximale diameter ved skulderen er ca. 23 cm.

Fig. 9 viser randpartiet af et mindre kar med en diameter på blot ca. 14,5 cm ved såvel rand, som skulder. Karret har kraftigt udadbøjet rand med tydeligt markeret lågfals. På de bevarede dele af skulderpartiet ses vandret løbende furer.

Østersø-keramikken fra Hagelsegård lader sig - ved relatering til den svenske typologi - datere til 1000-årene (yngre vikingetid/ældre middelalder). I dateringen af keramikken fra Hagelsegård kan det også være på sin plads at kigge lidt på den "hjemlige" type. Fuldkommen identiske paralleller til den "hjemlige" keramik fra Hagelsegård er bl.a. fundet i grubehuse i Gl. Lejre nær Roskilde og på Trelleborg vest for Slagelse, hvor de dateres til sidste halvdel af 900-årene eller begyndelsen af 1000-årene. Sammenfattende må keramikken fra Hagelsegård således henføres til den yngste del af vikingetiden, hvilket yderligere understreges arkæologisk ved, at den er fremkommet i en hustype (grubehuset), der forsvinder ved overgangen til ældre middelalder.

Bopladsens karakter.

«Grubehusene fra Hagelsegård adskiller sig ikke konstruktionsmæssigt fra andre fund af grubehuse i Danmark. Mest almindelig synes typen med blot to stolper - én i hver gavl- at være (grubehus 33 og 34). Sådanne grubehuse må have haft en teltlignende tagkonstruktion. Paralleller til det min-

dre grubehus 32 er derimod knap så hyppigt forekommende. Med sin lille størrelse og kvadratiske form har det sine nærmeste paralleller på lokaliteten Brovold på Als. Her er fundet en række småhytter karakteriseret ved en kvadratisk form og fire stolpehuller - et i hvert hjørne. Husene ved Brovold har dog ikke været nedgravede, og betegnelsen grubehus kan derfor vanskeligt forsvares i denne sammenhæng. Hytterne ved Brovold dateres til ældre middelalder.

Der kan kun siges ganske lidt om, hvilken funktion grubehusene ved Hagelsegård har haft. Fundmaterialet i de tre huse er relativt ensartet og giver ikke nogen egentlig antydning af hvilke aktiviteter, der er foregået i husene.

Oldsagerne fra grubehusene ved Hagelsegård skal formentlig ses som udtryk for, at husene - efter at de er ophørt med at eksistere - er blevet opfyldt med alt muligt affald fra bopladsen (itugåede lerkar, knogler fra husdyr m.v.).

Vikingetids-bopladsen ved Hagelsegård er, som det fremgår af ovenstående, foreløbig blot karakteriseret ved bygninger af den såkaldte grubehustype. De store stolpebyggede langhuse, som er periodens typiske boligform, er endnu ikke fremkommet på Hagelsegård, hvilket dog givetvis skal ses i lyset af, at udgravningerne indtil nu er foregået på et meget begrænset areal. Det kan dog være på sin plads at dvæle et øjeblik ved forholdet mellem grubehus og langhus i vikingetiden.

Vikingetidens grube- og langhuse har længe været kendt fra især Vestjylland, hvor omfattende udgravninger på lokaliteter som Trabjerg, Omgård, Vorbasse og Sædding i 1970'erne afslørede store regulære landsbylignende samfund, karakteriseret ved gårdanlæg bestående af langhuse omgivet af grubehuse. De to hustyper optræder på disse pladser side om side, således at langhuset eller "hallen" har været boligenheden, mens grubehusene repræsenterer forskellige aktiviteter, der er foregået på gården (f.eks. håndværk).

Antallet af kendte vikingetidsbopladser på Sjælland er endnu meget begrænset, og udgravningsaktiviteten her har ikke været nær så omfattende som i Jylland. De hidtidige undersøgelser tyder dog på, at grube- og langhuse også på Sjælland supplerer hinanden på bopladserne. F.eks. er der i løbet af 1980'erne ved Gl. Lejre nær Roskilde lokaliseret og udgravet begge hustyper. Grubehusene her har både i deres indhold af oldsager (hjemlig keramik og Østersø-keramik optræder side om side) som i deres

form stor lighed med grubehusene på Hagelsegård, men er dog kendetegnede ved at være bevaret i en større dybde. Og netop den ringe dybde - blot ca. 30 cm - på grubehusene på Hagelsegård kan bidrage til en række kildekritiske overvejelser i forbindelse med udgravning af vikingetidsbopladser. Den omtalte ringe dybde, som grubehusene på Hagelsegård forefandt i, og det faktum, at i et enkelt tilfælde dækkede nedgravningen ikke engang hele arealet mellem de to gavlstolper (grubehus 33), giver anledning til undren. Forestiller man sig nu, at ploven igennem de 900 år siden vikingetiden var gået ca. 30 cm dybere ned i undergrunden, end det har været tilfældet, ville grubehusene på Hagelsegård i dag kun have været repræsenteret af henholdsvis 2 (f.eks. grubehus 33) og 4 stolpehuller (grubehus 32). Ingen arkæolog ville i så fald have hævdet, at der havde ligget grubehuse her.

Det er med denne indsigt nok værd at være opmærksom på de "løse" stolpehuller (d.s.v. stolpehuller, der ikke umiddelbart passer ind i andre anlæg), der måtte fremkomme på vikingetidens bopladser. Kan nogle af dem repræsentere de sidste bevarede rester af grubehuse? Eller kan det tænkes, at der har været specielle forhold, der har gjort, at man nogle steder har undladt at grave husene ned?

På en vikingetidsboplads ved Varpelev, som Køge Museum i disse år er i færd med at udgrave, er der i flere tilfælde fundet stolpehuller, der danner et kvadrat svarende til grubehus 32 på Hagelsegård. Sådanne anlæg bestående af fire kvadratisk placerede stolper tolkes af arkæologer typisk som "staklader". Det er imidlertid spørgsmålet, om man ikke i mange tilfælde står overfor huse med samme funktion, som et typisk grubehus- d.v.s. et "grubehus", som ikke er gravet ned.

Da lang- og grubehuse også på Sjælland synes at optræde side om side på bopladserne, må det forventes, at man på et tidspunkt også på Hagelsegård støder på de egentlige gårdanlæg (langhusene).

Det kan imidlertid ikke på indeværende tidspunkt afgøres, hvorvidt bopladsen har ligget, hvor nu grusgraven ligger (og dermed forlængst er tabt for eftertiden), eller om den har ligget på terrænet syd for den eksisterende grusgrav på skråningerne ned mod Havelse Å. Der er - bl.a. på baggrund af løsfund i pløjebunden - håb om, at i hvert fald dele af bopladsen er bevaret her, og det er derfor med stor forventning, at man må se frem til fortsatte udgravninger på Hagelsegård, der indtil videre stadig er den eneste kendte typiske boplads fra Nordsjællands vikingetid.

Noter.

1. Undersøgelsen er registreret under journalnummer GIM 3034. Den gennemførtes ved forfatteren sammen med stud.mag. Palle Schiellerup, Forhistorisk Arkæologisk Institut, København.

2. Undersøgelsen i 1986 er ligeledes registreret under journalnummer GIM 3034. Udgravningen dette år gennemførtes ved forfatteren med hjælp fra stud.mag. Anna Katrin Matras og stud.mag. Palle Schiellerup, begge Forhistorisk Arkæologisk Institut, København.

H + H INDUSTRI takkes for stor imødekommenhed og for at have stillet maskinkraft til rådighed.

3. I knoglematerialet fra Hagelsegård er følgende arter repræsenteret: svin, kvæg, får og hest. Venligst meddelt forfatteren af Tove Hatting, Zoologisk Museum i København.

Litteratur

Jan Koch : Brovold - boder og arkæologisk kildekritik. HIKUIN 10. Århus 1984.

Niels-Knud Liebgott: Keramikfundene fra voldstedet Pedersborg ved Sorø. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1977. København 1979.

Poul Nørlund : Trelleborg. København 1948.

Else Roesdahl : Danmarks vikingetid. København 1980.

Søren A. Sørensen : Nye arkæologiske udgravninger i Gl. Lejre. ROMU II 1981. Roskilde 1982.

Fra besættelsens sidste år

Af Ove Jensen

Forfatteren er tidligere vejmand og sognerådsmedlem i det daværende Melby sogn. Ove Jensen har altid beskæftiget sig med lokalhistorie og været en meget flittig indsamler både på det genstandsmæssige og erindringsmæssige område.

Denne beretning om besættelsen og dagene derefter er udelukkende beskrivelse af mine egne oplevelser i den periode. Trods de mange år, der er gået, står begivenhederne selv i de mindste enkeltheder lyslevende for mig. Det må være de stærke indtryk, spændingen og til tider angsten, der har bevirket, at det har fæstet sig så dybt. Når jeg nu sidder og skriver om alt det, vælter indtrykkene fra dengang så voldsomt frem, at pennen ikke kan følge med. Den kan være et interessant redskab, men en smule besværlig at arbejde med. Men jeg forsøger.

Jeg vil begynde med den 29. august 1943. Den dag sagde regeringen definitivt nej til samarbejde med tyskerne - man kan sige, at fra den dag var Danmark i åben krig med Tyskland. Krigserklæringen var ikke med våben, men et enestående nationalt sammenhold, der udløste folkestrejker og store alsangstævner m.m.

Fra nu af ændrede den danske hverdag sig totalt. Rationeringen strammedes, vareknaphed, usikkerhed, arrestationer, spærretid (fra kl. 20 aften til kl. 5 morgen), tyskernes beslaglæggelse af mange offentlige bygninger, deres voksende vold og terror og tilsidesættelse af menneskerettighederne medførte, at befolkningens daglige liv ændredes. Men på trods af at grebet

strammedes, voksede modstanden endnu mere. Gennem den engelske radio hørte vi fra den frie verden, som under besættelsens første år betragtede Danmark med en vis mistro, at man totalt ændrede syn på vort land efter den 29. august og anerkendte Danmark som medkæmper i de allieredes rækker. Vi kunne atter løfte hovedet.

Den 19. september 1944 besatte tyskerne Politigården i København og politigårdene landet over. Det skete på den lumske måde, at de blæste falsk luftalarm og tog alle de vagthavende betjente, der alle kom i tyske koncentrationslejre. Det danske politi var opløst - og hvad så? Der kom en forordning, at hver kommune skulle oprette sit eget vagtværn, der skulle varetage ro og orden, så borgerne ikke var helt uden beskyttelse. Her i Melby kommune skulle sådanne 3 stillinger besættes. I cirkulæret stod, at disse mænd skulle være af en særlig beskaffenhed og i besiddelse af så mange egenskaber, så jeg på forhånd indså, at det rakte jeg ikke til. Men kr. 500,00 om måneden var mange penge, så jeg forsøgte alligevel. Jeg var ret ny i sognet, blev kaldt til syn for det høje råd, og fik senere besked om, at jeg var antaget til at være vagtværnsmand i Melby kommune.

Mine kolleger i vagtværnet var købmand Evald Møller og handelsmand Oskar Mortensen, begge boende i Asserbo, så vi havde nemt med at komme i kontakt med hinanden. Vi valgte Møller til chef, og hans kontor blev omgående omdannet til "politistation".

Vort udstyr var en kasket med navnet Vagtværn, et kort, der beviste vor myndighed, en hjemmelavet politistav og en stavlygte. Hvorfor nu en stavlygte? Jo, den påbudte mørklægning var effektiv, ingen lys på gaden og mørklægningsgardinerne rullet ned for alle vinduerne. Var det ikke måneskin, ravede man rundt i buldrende mørke. Derfor var det rart med stavlygten, hvis der var noget mistænksomt. Staven var rar at have, jeg havde heldigvis ikke brug for den mere end een gang, hvor jeg blev klar over, at der ikke skulle slås for hårdt med den. Vi fik hurtigt nok at se til - indbrud - uoverensstemmelser, husspektakler og meget andet. Når vi konstaterede indbrud, satte vi os i forbindelse med ejeren af huset, så vi kunne få oplyst, hvad der var stjålet. Derefter blev der skrevet rapport, om hvordan indbruddet var begået, og hvad der manglede. Rapporten blev så sendt til dommeren i Frederikssund.

Det var mest mangelvarer, der blev stjålet fra sommerhusene: såsom linned og cykeldæk. Utallige cykler blev "skrællet" i den periode. Jeg havde selv fået anskaffet mig et par cykeldæk, som skulle være noget af det

Købmand Erik Møllers forretning.

bedste indenfor surrogatet - det var trædæk med indsatte fjedre ned mod fælgen. Men fjedrene peb og det bumlede op i bagdelen, så man sad somme tider lidt trekantet, når man kom hjem. Men alt kan blive en vane, også en øm bagdel.

De tyske flygtninge begyndte at komme i 1944. De kom med tog til Melby og gik til Asserbo, hvor de blev indsluset i lejren. I lejren blev der opsat lange rækker af barakker til at huse dem. Det var mest ældre mennesker og børn. Om hele arealet blev der sat højt hegn med pigtråd foroven. De eneste gange, hvor flygtningene sås uden for lejren var, når de gik til kirkegården med en død. Jeg mødte et sådant ligtog engang på vej til Melby. En lille skare mennesker fulgte kisten, der var anbragt på en trækvogn, en bar på et hjemmelavet trækors, og på hver side af dem gik en tysk vagtpost. Sølle så skaren ud - kunne man give udtryk for medfølelse? Nej, det var folk fra det forhadte fjendeland, »herrefolket«, så der blev kørt forbi uden at vær-

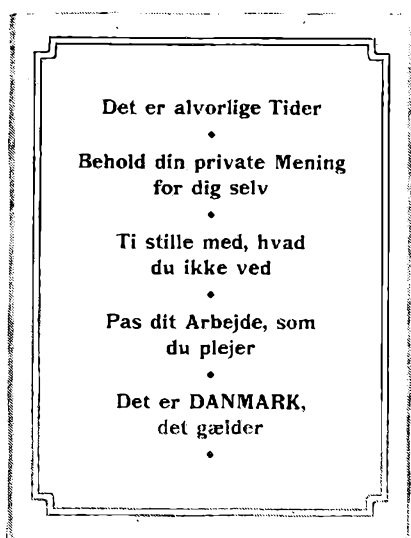
dige dem et blik. Inde i een voksede medlidenheden med disse mennesker. Den kunne man ikke undgå at føle, men tilkendegive den, det kunne man ikke.

Det blev i øvrigt en ny opgave for Vagtværnet. Vi skulle passe på, at der ikke kom folk udefra, som ville fraternisere med flygtningene. Det var en vanskelig opgave. Området var stort, så de har sikkert snydt os mange gange, men det skete, vi fik held til at snuppe nogen. Det eneste, vi så kunne gøre, var at love dem nogen bank, hvis de kom igen. Om det hjalp, ved jeg ikke.

En dag fik jeg besked på, at jeg skulle fjerne en død mand, der lå ude i skoven tæt op ad den tyske lejr. Det var en "stikker", der var kommet fra Hellerup. Der var kommet besked derinde fra, at han skulle bringes til tavshed, så snart han dukkede op. Det kan siges bagefter, at det var lige hårdt nok at gå frem på den måde, men der var ingen retsforfølgelse for den slags sager, så der var ikke andet at gøre. Hvor mange har ikke lidt pinsler, kommet i koncentrationslejre eller er blevet dømt til døden på grund af "stikkeri", og det gjorde de for Judaspeng. Det må betragtes som noget af det laveste.

De, der foretog likvideringen, har ikke rigtig kendt skoven, for liget lå omtrent ude ved Nordhuslinien, der var spærrelinie, og hvor de tyske vagtposter gik. Hvordan skulle jeg nu bære mig ad med at få ham fjernet? Jeg gik til min nabo Oluf Andersen, en mand, jeg følte at kunne stole på. Han havde heste og vogn. Jeg spurgte, om han var villig til at køre en tur i skoven med mig. Han fik naturligvis at vide, hvad det drejede sig om, og at det var forbundet med en vis risiko, men Oluf var parat med det samme. Så gik turen til skoven. Da vi kom i nærheden af Nordhuslinien, undersøgte vi, om der var vagtposter i nærheden, og da der ikke var det, fik vi hurtigt liget båret ud på vognen og dækket det til med en presenning. Jeg undersøgte lommerne - der var nøgler, tegnebog med penge og papirer samt hans adresse. Der var også en returbillet Hellerup-Frederiksværk - den fik han altså ikke brug for. Dermed var risikoen ikke overstået. Vi var blevet enige i Vagtværnet om, at det eneste sted, vi kunne aflevere ham, var på sygehuskapellet, derfor kørte vi til Frederiksværk.

Dengang skulle alle have et legitimationskort, der skulle vises frem, hvis man blev standset af en tysk patrulje, og dem var der nok af her på egnen. Det skulle nødig ske for os med den last, vi kørte med. Vi kom imidlertid godt derop og fik afleveret, hvad vi skulle uden kommentarer. Efter kapi-

tulationen kom hans gamle forældre og lagde blomster på stedet, hvor han var blevet skudt. De troede, han var faldet som modstandsmand, og den tro var der ingen grund til at tage fra dem. Flere år efter kunne man med mellemrum se friske blomster på stedet.

Når jeg sådan kørte rundt og til tider traf mennesker, skulle man altid være på vagt og ikke sige for meget, hvis de begyndte at udspørge en. En dag turen gik ud ad Nyvej, kom der en benzindreven personbil. Det var noget af et særsyn. Dengang var benzin ikke til at opdrive. De få biler, der kørte var med gasgeneratorer, »kakkelovn«, som det blev kaldt. Da bilen havde passeret mig, vendte den om, kørte op på siden af mig og standsede. En velklædt herre steg ud. Han nævnte navnet på et hus og ville have oplysning om, hvor det lå. Det vidste jeg naturligvis ikke. »Det er mærkeligt«, sagde han »De er Vagtværnsmand her, kan jeg se, så det må De da vide - tænk Dem nu godt om«. Jeg beklagede, at jeg ikke kunne hjælpe ham. Pludselig havde jeg en revolver stukket i siden og blev kommanderet ind i bilen, hvor der befandt sig tre andre mænd. Jeg blev placeret på bagsædet mellem to, hvor jeg sad godt klemmt. Tankerne rullede gennem hovedet på mig. Hvor kom de fra? Hvad ville de mig? Hvor kørte vi hen? Vi kørte mod Helsingør, og da vi nåede bakken før Ramløse by, kørte bilen ind til siden og standsede.

Døren blev åbnet, og der blev råbt. »Ud«. Jeg forsøgte at dreje mig rundt, så jeg fik ansigtet imod dem. Jeg havde hørt, der var fundet lig i vejgrøfterne, skudt ved nakkeskud, men inden jeg nåede så langt, fik jeg et spark, så jeg tumlede ned i vejgrøften. Døren blev smækket i, og de kørte videre. En grøftekant er god at side på, når tankerne skal samles. Hvad var meningen med det hele? Hvad var der i dette hus? Trods ydmygelsen ved at blive sparket ned i grøften, var jeg sluppet godt fra det. Da jeg havde siddet og sundet mig lidt og nogenlunde var kommet til hægterne, nød jeg den skønne udsigt over Arresøen til den ene side og Tibirke bakker til den anden.

Da jeg nåede Bækkebroen, drejede jeg ind i skoven på vandringen tilbage. De kunne jo komme tilbage, og dem ville jeg ikke op at køre med mere. Jeg nåede Nyvej, hvor min efterladte cykel lå. Nu var der kun een ting at gøre, og det hurtigst muligt at komme ned til det eftersøgte hus. Jeg vidste selvfølgelig, hvor det lå. Da jeg kom til huset, så det ligeså ubeboet ud som alle de andre. Skodderne var for vinduerne og der var stilhed overalt. Jeg bankede på døren og sagde, hvem jeg var. Jeg kunne høre, der var nogen derinde. Døren blev forsigtigt åbnet på klem af en ung mand med en revolver i hånden. Nu var jeg ikke nervøs. Jeg følte, jeg var blandt venner. De var to derinde. Jeg fortalte, hvor jeg havde været, og hvad jeg havde været udsat for. De blev klar over, at de skulle af sted så hurtigt som muligt. Bilen kunne komme tilbage. De takkede mig mange gange og fik travlt med at få pakket deres grej. Med en vis tilfredsstillelse kunne jeg køre videre. Mon de har klaret den? Jeg har ikke set dem siden.

Som tiden gik, blev vi klar over, at befrielsens time nærmede sig. Vi stod i nær kontakt med frihedskæmperne i Frederiksværk, så vi var klar til at gå i aktion, så snart tiden var inde. I sommerhusområderne patruljerede vi meget om natten, for at få konstateret, hvilke huse, der var noget mistænksomt ved, så vi vidste, hvad der skulle undersøges, når opgøret begyndte. Mange troede, at når det begyndte at brænde under fødderne på dem, kunne de gemme sig i det øde sommerhuskvarter.

4. maj om aftenen var vi alle samlet på rådhuset i Frederiksværk. Radioen var stillet ind på den engelske station, og slagets gang blev tilrettelagt, medens vi lyttede spændt.

Kl. 20.35 kom så det længe ventede budskab, at de tyske tropper, der stod i Holland, Nordvest-Tyskland og i Danmark havde overgivet sig. Der blev naturligvis jubel overalt. Nogle ville af sted med det samme, men det gik ikke. Kapitulationen trådte først i kraft den næste dag kl. 8 om morgenen.

Festligholdelse foran Hotel Frederiksværk den 5. maj 1945.

Den 5. maj begyndte så en formidabel menneskejagt. Alle, der havde sympatiseret med tyskerne, værnemagere, tyskerpiger og andre, der havde stået i forbindelse med tyskerne. Her i Asserbo blev de huse, vi havde haft under mistanke undersøgt, og det viste sig, at mistanken ofte var vel begrundet. Det skete sådan set uden kamp, dog måtte der en håndgranat til ved det ene hus, men så kom de også ud. I det hus var der en mængde våben, og udenfor var der et stort lager sprængstof. I et andet hus var der en masse sortbørsvarer, bl.a. konserverdåser stablet fra gulv til loft. Men det værste havde vi tilbage : »Hippohuset« , det havde vi endnu ikke kendskab til. Jeg bliver her nødt til at gå lidt i enkeltheder for at beskrive, hvordan det blev opdaget. I vagtværnet vidste vi, at der var et par tyske medløbere, der ville smutte ud af lejren, og dem skulle vi gerne have fat i. Købmand Møller og jeg gik nede ved Asserbokrydset, da en mælkemand, der holdt ud for »Støberled«, gav et pift og pegede hen mod Åvej. Vi løb derhen, og da vi kom om hjørnet på et hus, stod der en mand op ad væggen og pegede på os med en revolver. »Kan du få smidt den der«, råbte Møller, og det gjorde

manden omgående. Vi så en anden mand, der løb ned af vejen. Jeg satte efter ham, og så han havde gemt sig bag en busk. Jeg råbte til ham »Kom frem, med hænderne oppe«. Han kom frem med oprakte arme og sagde: »Skyd ikke - tag min revolver«. Jeg husker det hele i enkeltheder, bl.a. hans læber, de var helt hvide, men det har mine måske også været?

I mellemtiden var der kommet nogle vogne med frihedskæmpere til Asserbo. Vi førte dem derhen, og Møller kørte med til Frederiksværk. I det samme kom der en stor dreng løbende og sagde, at der var nogen fra lejren, der var løbet mod Melby. Poul Wilspang fra banens værksted holdt der med sin lille bil, han sagde til mig »Spring ind i vognen, dem snupper vi«. Vi tog dem ved Stationsbakken ved Melby, og så kørte vi til Frederiksværk.

Der var noget, der ikke stemte. De bekræftede, at de kom fra lejren, men hvor kom de to andre så fra? Da vi kom til rådhuset, var Møller og de andre to, som vi havde taget ved »Støberled«, ankommet. Jeg opsøgte Møller og sagde, at vi var kommet med dem fra lejren. »Vi går ind og spørger de to andre om, hvor de så kom fra«, sagde Møller. Inde i rådhusgangen stod en hel række langs væggen, bevogtet af frihedskæmpere, bla. de to fra »Støberleddet«. Da vi spurgte, hvor de kom fra, sagde de, at de var kommet fra

Konfiskeret ammunition efter befrielsen.

Det såkaldte »Hippohus«.

et hus ved Asserbo. Hvor det lå, kunne de ikke nærmere beskrive, da de ikke var så kendt. De var først kommet derud natten før. »Vi kører derud og tager dem med, så de kan vise os huset«, sagde Møller. De blev aldeles skrækslagne og sagde, at så skulle der mange flere med, for i huset var der mindst 20 meget stærkt bevæbnede mænd.

Så kan det nok være, der kom fart i tingene. Panservognen V3 blev kørt frem. Nu var der virkelig en opgave for den. Så gik turen mod Asserbo. Forrest bilen med vejviserne, så panservognen og bagefter 3 biler til, vi var ca. 20, deriblandt læge Holm Pedersen. Vi vidste jo ikke, hvad vi kunne blive udsat for. Da vi var kommet igennem Asserbo og ud på Nyvej, standse kolonnen ud for Hedehusvej. Det var det andet hus på venstre hånd på denne vej, der var målet. Panservognen kørte ned foran huset. Vi andre gik forsigtigt derved og lagde os i stilling. En betjent Nielsen, der var dukket frem fra dybet, var leder. Han råbte »Kom ud« - ikke en lyd hørtes. Der var fuldstændig stille. Der blev atter råbt »Kom ud, ellers bliver der skudt«. Jeg lå ved siden af Hertz, den senere direktør på DFJ - pludselig

så vi et gardin blive trukket til side og en der kiggede ud. »Det er farligt, dette her«, sagde Hertz. Det kunne jeg kun give ham medhold i, og vi prøvede at dække os endnu bedre bag det lille fyrretræ, hvor vi lå. Der lød et skud indefra. Omgående blev der kommanderet - Skyd. Og så bragede det løs. Lidt efter blev der råbt indefra »Hold inde med skydningen. Vi har døde og sårede«. Atter blev der råbt »Kom ud« - der råbtes igen derinde fra »Ja, hvis vi kan komme ud uden at blive skudt«. Svaret var »Kom ud een af gangen med armene over hovedet«. Og så kom de ud een efter een. Der var en, der faldt om, da han kom ud på terrassen. Han var skudt gennem den ene lunge. En kvinde kom ud med blodet løbende ned ad ansigtet. Hun lagde sig på knæ foran mig, og sagde »I må ikke skyde mig. Jeg var bare med min mand, han sidder inde i et skab og har skudt sig«.

Det var hårdt, men værre blev det, da vi kom ind i huset. Lige inden for døren lå der en hen over et maskingevær, stendød. Der så forfærdeligt ud. Blod overalt. Over tærskelen ud til køkkenet, lå lederen af banden skudt i underlivet. Han sagde til mig: »Giv mig noget vand, kammerat«. Kammeratskabet ville jeg gerne have mig frabedt, men vand fik han. Inde i et andet værelse lå en kvinde, frygtelig tilredt. Armene var skudt af hende og stykkerne lå rundt på gulvet, men hun var hårdfør. »Har I en læge med«, sagde

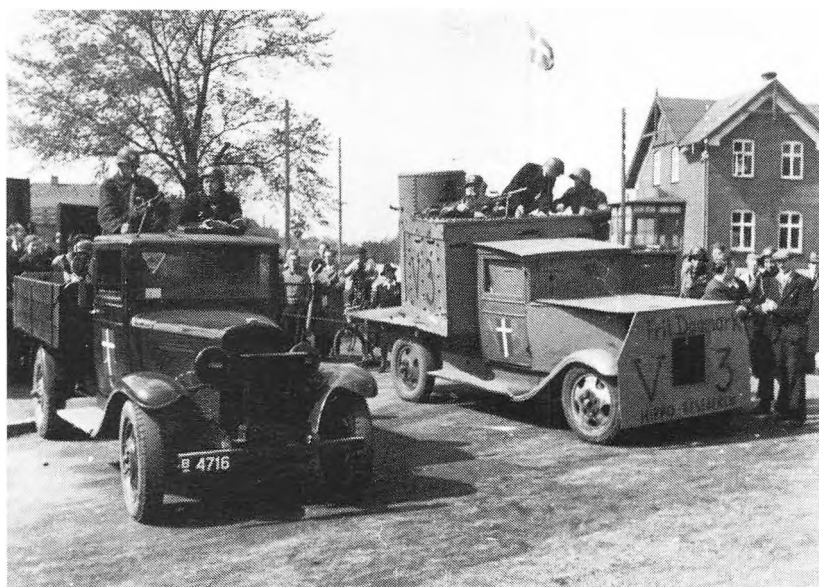
hun, »For får jeg ikke snart noget, så skriger jeg.« Holm Pedersen havde travlt. Jeg husker, da han lå og undersøgte en såret, at der var en, der sagde »Hvad med ham derovre, doktor, er han død?« Holm Pedersen så derhen og sagde: »Ja ham, han er meget død«.

Der var 4 døde og 5 sårede. Det viste sig at være den berygtede Lorenzen-bande, vi havde taget. Det var en tyskuddannet gruppe, der havde mange mord på samvittigheden. Desuden mishandlede og torturerede de mange mennesker. I huset blev der fundet billeder af torturretskaber og opskrifter på, hvordan de skulle bruges - masser af våben, store lagre af ammunition og et vældigt forråd af fødevarer.

Alle medlemmer af banden fik hårde straffe. Io blev dømt til døden. De andre hårde fængselsstraffe, såsom livsvarigt, tyve og seksten års fængsel. Et par stykker fik senere omstødt dødsstraffen til fængselsstraf. Deriblandt kvinden, der havde fået skudt armene af.

De havde regnet med, at i det stille sommerhuskvarter, ville de kunne være i fred, indtil de værste dønninger havde lagt sig. Ikke een af os havde så meget som en skramme, og det kunne vi takke V3 for.

Til højre i billedet panservognen V3 efter aktionen i Asserbo.

Uden den havde vi sikkert ikke sluppet så billigt. De er blevet noget forbløffet, da den bumlede op foran huset. Der var en, der sagde bagefter, at de troede, det var russerne, der kom.

»Hippohuset«, som det nu kaldes, stod i lang tid med knuste ruder og dørene på vid gab, og der var en hel folkevandring derned.

I dag er det glemt. Træerne er vokset op omkring, og det er et lille idyllisk sommerhus, som så mange andre. Kun skudhullerne, hvori der er sat træpropper, vidner om det drama, der udspillede dengang.

Inde foran Frihedsmuseet står V3 som et symbol for frihedskampen. Jeg var til et møde på Frihedsmuseet sidste år. Da sagde direktør Jørgen Barfod til mig, at den var lige så meget fotograferet af turisterne, som Den lille Havfrue. Så den er kendt viden om, og det har frederiksværkerne al grund til at være stolte af.

Melby Lejren gennem hundrede år. 1887-1987

Af oberstløjtnant
I. H. Mentz

*Forfatteren var kommandant i Melby Lejren fra 1962 til 1972
og kom til lejren fra Garderhusarregimentet i Næstved.*

At sammentrænge 100 år i nogle få skrevne ord kan være en meget vanskelig opgave. Jeg vil forsøge, men man må bede mig undskyldt, hvis beretningen bliver for summarisk, for det er jo alle de små tildragelser såvel som de store, der giver billedet af Lejrens liv.

Af optegnelserne fremgår det, at Krigsministeriet i 1885 opkøbte ca. 10 tdr. land af Peder Rasmussens enke og siden i 1886 gav tilladelse til, at 250 tdr. land blev afbenyttet til fægtningsskydeøvelser i en begrænset periode fra august til oktober hvert år. Før var fægtningsskydningerne udført ved Furesøen.

I dag er billedet, at terrænet med afspærringszonerne strækker sig over ca. 600 tdr. land, og skydningerne finder sted året rundt, undtagen i sommermånederne frem til udgangen af august. Fra 1. oktober 1987 tages også natten i brug, idet det moderne sigtemateriel, infrarødt, giver mulighed for træfning, uanset det naturlige lys.

Det oprindelige billede af lejren vil i dag virke meget primitivt. Der fandtes enkelte træbaracker suppleret med telte; der var et marketenderi, som ad åre blev afløst af en kostforplejning; men den egentlige indkvartering og forplejning omfattede kun det såkaldte detachment, en styrke på ca. 30 mand. Dette personel var underlagt lejrkommandanten og forestod opstilling af skiver, opgjorde træfferantallet, foretog afspærring og bevogtning deraf. Bevogtningen udførtes af husarpatruljer. Endelig var det også detachmentets opgave at administrere ammunitionen. Detachmentet var som sådan underlagt chefen for 4. regiment i Roskilde.

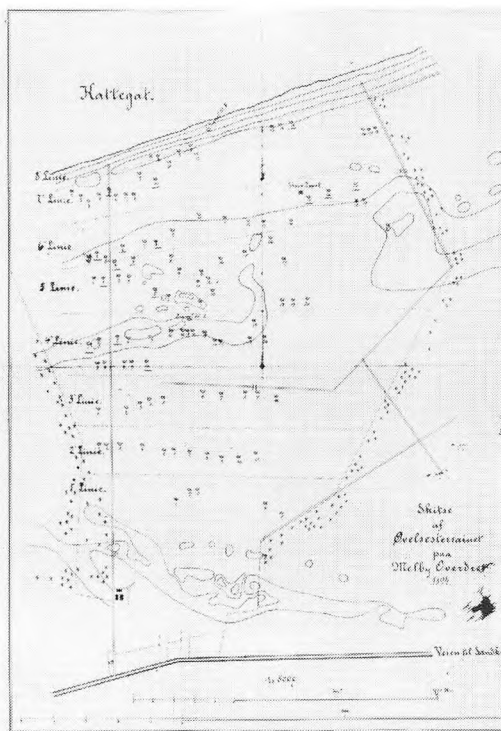
De skydende enheder, og det var kun håndskydevåben, der øvedes med, lå indkvarteret i Arresødallejren ved Skovridergården. Denne lejr bestod af

De tidligste skitser til det militære område på Melby Overdrev fra 1893.

Lejren paa Melby Overdrev.
1893.

Beskrivelse

1. Aarsk. for Skudplaceringer
2. Skudplac.
3. Vaskesæde
4. Byg. for Skiver
5. Skudplac. f. Hænder
6. Skudplac. f. Hænder
7. Skudplac.
8. Skudplac.
9. Skudplac. f. Hænder
10. Skudplac. f. Hænder
11. Skudplac. f. Hænder
12. Skudplac. f. Hænder
13. Skudplac. f. Hænder
14. Skudplac. f. Hænder
15. Skudplac. f. Hænder
16. Skudplac. f. Hænder
17. Skudplac. f. Hænder
18. Skudplac. f. Hænder
19. Skudplac. f. Hænder
20. Skudplac. f. Hænder
21. Skudplac. f. Hænder
22. Skudplac. f. Hænder
23. Skudplac. f. Hænder
24. Skudplac. f. Hænder
25. Skudplac. f. Hænder
26. Skudplac. f. Hænder
27. Skudplac. f. Hænder
28. Skudplac. f. Hænder
29. Skudplac. f. Hænder
30. Skudplac. f. Hænder

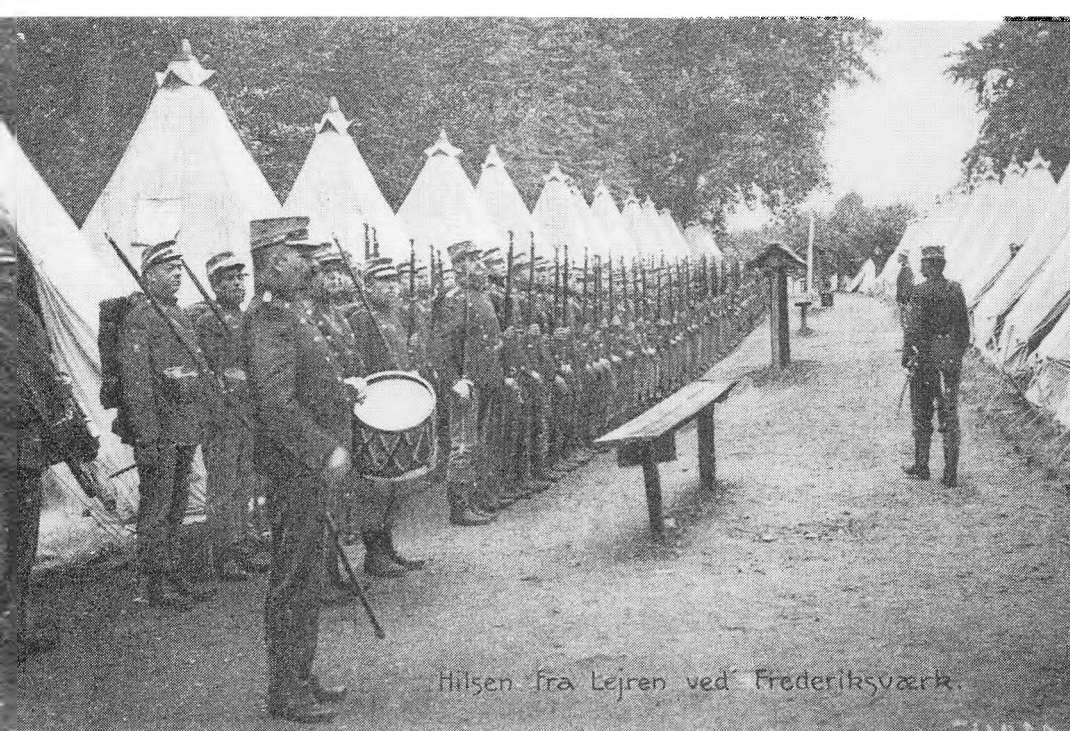

Officerer foran marketenderiet i Melbylejren i 1903.

10-mands telte og var meget smukt placeret i flere gader med udsigt over Arresøen. Den kunne rumme ca. 5 kompagnier. Der var en ladeagtig bygning, som kunne "bruges til bespisning", men denne foregik normalt under himlens tag ved træborde med lange bænke. Maden afhentedes i et delvis åbent køkken, så det hændte, at sagosuppen udvandedes lidt. Der var en smuk lille vagtbygning, som stadig findes ved Skovriderstien. På toppen af bakken lå officersmessen.

Opholdet i lejren varede dengang 4-5 dage. De skydende enheder marcherede fra Roskilde, Frederikssund, Høvelte, Sandholmlejren og Jægersborg. For de langvejskommende overnattedes i lejren ved St. Havelse Mølle. Marchen var lang, fra 35 til 45 km. Men endelig kom skovene ved Frederiksværk i sigte, man strammede sig op, den 25 pund tunge oppakning vejede ikke så meget mere, og vablerne blev trådt ud. Regimentsmusikken ventede i nordkanten af byen, hvor Shell-tanken nu ligger, og nu gik det med fuld musik forbi den nuværende tekniske forvaltning og Arresødal Slot ind i lejren. Næste dag tidligt afmarcheredes til Melbylejren. Den nordlige del af Møllevangsvejen var da kun en grusvej. Ved vagten til Lejren stod "Kejsersønnerne" og præsenterede stok. Jo, det var festligt.

Kompagnierne gjorde holdt ved l. revle, det lave bakkedrag, der løber vest-

Arresødallejren omkring 1910.

øst i det østlige område i nordkanten af Lejren. Skivemateriellet var da på plads, husarpatruljerne udsendt og kommandanten kunne give lov til skydningernes påbegyndelse. I dækningerne, der endnu forefindes, sad betjeningsmandskabet, der var i telefonisk/flagforbindelse med skydeofficeren, der havde ansvaret for sikkerheden. Til hjælp for måludpegningen er der i terrænet anbragt kulissehuse med festlige navne, såsom Revlekro, Klitgård, Mosehus og byen Melbylille. Som altid lykkedes det at drive fjenden i vandet, og sommetider gik kompagniet i bagefter. Her skal anføres, at der aldrig er sket vådeskudsulykker ved skydningerne, undtagen i 1948, hvor en morter fik stoppet 2 granater i røret på een gang.

Om aftenen sværmede de ca. 500 soldater langs kanalen ind i byen, og mange fik sig en dans med sømbeslåede feltstøvler i en lille restaurant Skovlyst, der lå overfor hospitalet. Officererne gik på Hotel Frederiksværk eller Grand Hotel. Der kom et gevaldigt leben i byen. Kl. 21.15 udgik tappenstregen fra lejren, udført af regimentsmusikken, der var flankeret af lygtebærere.

Langsomt udvikledes Lejren og fik et mere permanent præg. I 30'erne rummede den indkvartering i Døckerske telte, officers- og officiantmesser i træbarakker, et kommandantskab, køkken, bad, hestestald, depotbyg-

Kulissehuse i Melbylejren.

ninger og ammunitionsdepoter, alt samlet snævert om flagstangen. Lejren som sådan var indrammet af trådhegn, og den smukke træportal i Dyrehavestil troner endnu med kronet navn.

I de onde år 1940-45 rykkede tyske Luftabwehr-enheder ind i Lejren, som udbyggedes stærkt. Den strakte sig i sidste fase af krigen næsten ud til Marinedepotet, en rød murstensbygning ude ved havet. Endnu ser man fundamenterne i en svag bue fra Lejren over mod Asserbo Plantage. Tyskerne byggede også et kontroltårn, hvis fundament står endnu. De anlagde banespor til transport af bevægelige mål øst-vest, helt ude ved kysten, men deres aktiviteter var ikke omfattende. En dag fløj engelske bombefly over området og kastede 3-4 bomber, der lavede nogle fantastiske kratere, som endnu ses tæt ved kysten nord for Lejren. Nogle findes lidt vestligere, og her ser man en levende vegetation. Den oprindelige jordbund fra før tilsandingen i 1500-årene er kommet frem.

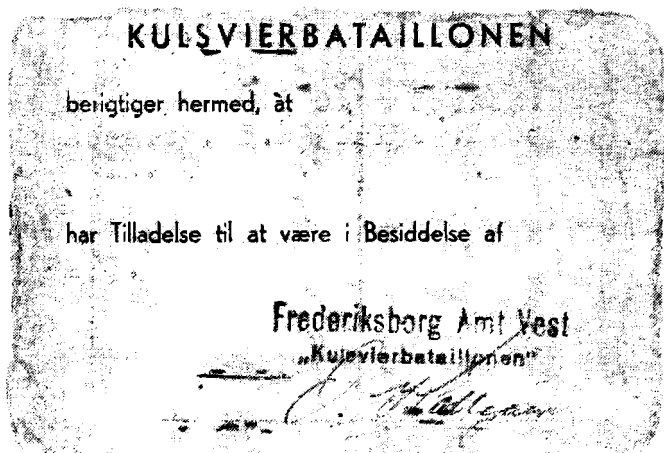
Allerede fra 1944 husede Lejren som så mange andre militærenheder flere tusinde tyske flygtninge. Efter besættelsen blev bevogtningen varetaget af skiftende militære enheder. bl.a. Livgarden, og fra 1946 var alle flygtninge sendt syd på og et permanent kommandantskab oprettedes.

Det nye kommandantskabs chef var oberstløjtnant Broberg, og under hans dygtige faste ledelse fremstod Lejren, som man ser den i dag. Kontrakten med Statsskovvæsenet kom påny i kraft, hvilende på et lejemål, hvor udgiften udgjordes af gødningen fra stalden. Flygtningebarakkerne blev stort set nedrevet, da de var i ringe stand, og nyere og bedre flyttedes op til Lejren.

Billede af attrap under den tyske besættelse. Skibet blev brugt til at skyde til måls efter af besættelsesmagten.

Med stort møje og besvær fik Lejren sin smukke røde farve. Veje, stier og belysning blev etableret, og snart var alt klar til fast indkvartering af de skydende enheder. Arresødallejren blev overtaget af Marinen, der anvendte den til exerscerskole. Skydeterrænet blev etableret, og en række faste anlæg oprettet, så man var nu i stand til at betjene de skydende enheder,

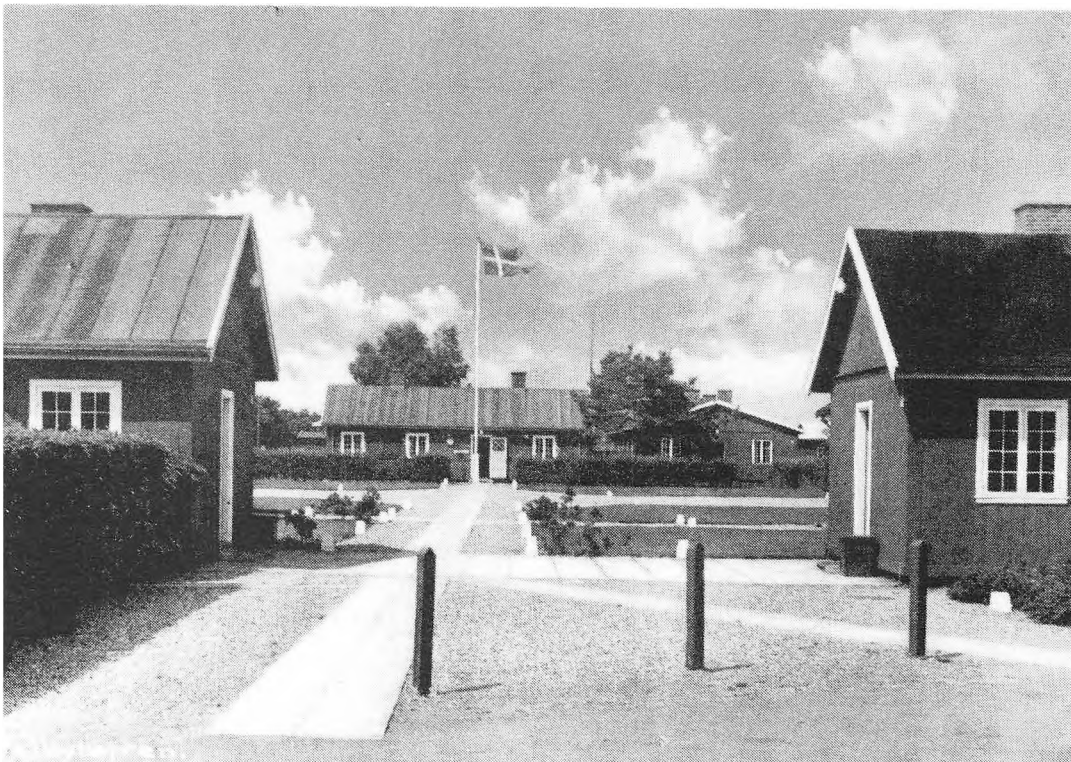
Kulsvierbataillon overtog Melbylejrens administration umiddelbart efter den tyske kapitulation.

idet man fra kommandantskabets side mente, at det skulle fungere som en serviceenhed. Kommandantskabets personel bestod af officerer, officianter, læge, sergenter og 32 menige af Garnisonstropperne. Der var fast vagt i Lejren og et udrykkekommando i tilfælde af behov for hjælp.

Der var endvidere et meget trofast civilt personel på ca. 10 personer til bl.a. madlavning, rengøring, vedligeholdelse og kantinevirksomhed. Lejren var i en årrække kendt for sin gode kost, takket være fru Ellen Nielsen.

Ved årsskiftet 1962-63 afløste oberstløjtnant H.I. Mentz oberstløjtnant Broberg og fik overdraget en velfungerende lejr. Det blev hans opgave at gå videre i det spor, der var trådt og videreudvikle Lejren og først og fremmest skydeterrænet. Men ligeså vigtigt var det at skabe et godt forhold til den lokale befolkning, såvel som til de mange turister, der hver sommer besøgte det smukke område. Også uhyre vigtigt var det at kunne samarbejde med de forskellige civile myndigheder, og det tror jeg lykkedes. Der blev gjort bestræbelser for at udnytte indkvarteringsmulighederne om sommeren, og flere institutioner rykkede ind, såsom Døvstummeskolen, kirkelige

Melbylejrens røde træbygninger fra 1950'erne.

samfund, hundetræning og et så festligt indslag som Asserbo-festdagene. I 1964 anlagdes en fast skydebane for politiet, som Lejren derfor fik et fortrinligt samarbejde med.

For at skabe kompensation for den indskrænkning i civilt brug af terrænet indførtes ved daværende sognerådsformand købmand Vads hjælp et tappestregskorps, der hver fredag i sommermånederne trækker op fra Lejren kl. 21.15 og marcherer til Liseleje Torv, hvor der musiceres ved spotlight. Det er meget populært. Det påbegyndtes i 1965 og består endnu i bedste velgående, nu kraftigt støttet af Frederiksværk kommune, som Lejren er megen tak skyldig.

Skovvæsenet har været Lejren en dejlig vært og aldrig, såvidt jeg ved, har der været et modsætningsforhold, tværtimod. Begge parter har imødekommet hinandens ønsker. I midten af 60'erne opstod der imidlertid et voldsomt pres for at få Lejren flyttet, så området fuldt ud kunne udnyttes til fritidsområde, hvad der er forståeligt nok med den store turiststrøm - ikke mindst fra København.

Men hvor var alternativet til et andet område? Der var intet egnet. Derfor gik Forsvarsministeriet og kommandantskabet i forhandling med de mange interesserede parter, ikke mindst Friluftsrådet. Enden på de mange problemstillinger blev, at man åbnede det lange strandområde totalt, oprettede parkeringspladser, anlagde veje og oprettede kystredningsstationer. Ja, så var der nedslagsområdet i havet. Det måtte renses for eventuelle forsagere. Den opgave løste marinens svømmedykkere med bravour, og de holder til stadighed strækningen ren hvert år, før badesæsonen begynder. I forbindelse med nedslagsområdet må søafspærringen omtales. Den kender de søfarende. Den bekendtgøres i faglige blade og bliver almindeligvis respekteret. Det er sjældent, at skydningerne må stoppes på grund af passage i området. Her har kommandantskabet et fortrinligt samarbejde med de lokale fiskere, repræsenteret af Søren Hjorth, Hundested.

Det var dog ikke alene skydeenheder, der var indkvarteret i Lejren. Gennem flere periode lå Teknikerlinjens befalingsmandsskole i området. Med deres gode optræden var de med til at højne Lejrens anseelse, ligesom Lejren fra dens oprettelse har haft stor glæde af Hjemmевærnet. Hver weekend og sommetider i længere perioder skabte de liv og følelse af Lejrens nytte. Som et festligt og fornøjeligt indslag rykkede en Gardehusareskadron ind og lå næsten et år. Med deres humor og livsglæde blev rammerne næsten sprængt. Roligere, men lige så velkomne var 4. Brigades Stabskom-

pagni og enheder fra Forsyningstropperne. Mange enheder bivaukerede på skydeterrænet, f.eks. Den Kgl. Livgarde, Danske Livregiment og Ingeniørtropperne.

Presset på administrationen blev løst ved, at sekretær Anne Marie Hansen blev ansat i kommandantskabet, og snart tog hun, som alle gode sekretærer, "styret" og blev en uerstattelig hjælper. Den 31.7.1972 var der udmarch for oberstløjtnant H.I. Mentz. Nu skulle han ud, og det sikrede marinen ved at sætte ham i en Travaille (robåd) anbragt på en skivevogn, som officererne trak, og det flotte, fornøjelige tambourkorps blev sat i spidsen, og hjemad gik det.

Efterfølgeren, major N.Å. Jensen fulgte det lagte spor, fortsatte bl.a. de fornøjelige og betydningsfulde kontaktmøder, hvor den lokale befolkning, myndighederne og Lejrens personel mødtes, så man kunne udveksle synspunkter og få lejlighed til at give luft for, hvad der kunne trykke.

Der fandt en omlægning af kostforplejningen sted, idet det store køkken

Soldater på vej til Melbylejren i 1950'erne.

i Auderød-lejren, også skulle forsyne Melbylejren. Det overflødiggjorde dog ikke Lejrens dygtige, smidige og altid imødekommende kostforplejningsforvalter Petersen, der faktisk fik mere travlt. I skydeterrænet foregik også en række nyskabelser. Der anlagdes et elektronisk markerende anlæg, der med øjeblikkelig virkende markering muliggjorde træfferesultatet, og en hurtig afvikling af en skydende enheds skydeprogram, hvilket er af vigtighed. Personelmæssigt skete også forandringer. For det første ansattes flere kasernearbejdere, meget nyttige hjælpere. Garnisonstropperne for-

svandt og blev erstattet af professionelle soldater til stor gevinst for tjenestens afvikling.

I august 1975 tiltræder major S.E. Snekkerup som kommandant. Forsvarskommandoen pålægger ham at nedskære mandskabsstyrken, der nu reduceres til 12 menige, 4-5 streg-befalingsmænd, 1 sekretariatsofficer, 1 skydeofficer og kommandanten. Herudover 1 kasernemester med 4 civile hjælpere, samt 1 cafeteriebestyrer.

I 1976 indledes forsøg med skydning med kampvognsvåben. Der skydes mod flydemål på havet, og formålet er at opøve invasionsforsvaret.

1977 tilpasses kommandantskabets struktur de ændrede personelnormer, våben fjernes fra vagten, som nedlægges i dagtimerne. Begrebet områdeovervågning indføres, dvs. at Lejren er helt åben i dagtimerne?

Ved 90-års fødselsdagen fremsættes ønske om tilladelse til at anlægge et ærmemærke, afdelingstegn - der markerer tilhørsforholdet til Lejren, og chefen for Hæren godkender mærket Havtyren, der roder i sandet og med sine horn starter sandflugten. Lejrens motto »Ignorantia Fortitudo«, der står for »uvidenhed er vor styrke«, godkendes tillige.

Rationaliseringen fortsætter. Afspærringspatruljerne i Asserbo og Liseleje plantager, der oprindeligt var husarpatruljer, sidenhen cyklister, bliver motoriseret. Der gennemføres radarovervågning af søterrænet, og fra 1980 tages mørkeskydningssagen op til debat. Som en første start indføres VHF-forbindelse med fiskerne.

En ny top installeres på skydetårnet i 1981 til afløsning af det gamle utætte "iskagehus". I september 1981 indkvarteres 1. Welsh Regiment på ca. 1000 mand i Lejren, som en vigtig del af forstærkningsplanerne af Sjællands forsvar, og amerikanske styrker planlægger landsætning af forstærkninger over stranden ved Melby overdrev. Det opgives dog på grund af kystforholdene. Dysekanonskydningerne (120 mm) flyttes til Jægerspris skydeterræn. Det er imødekommelse fra de nære beboeres ønsker, der havde krævet sænkning af støjniveauet og skader på huse, hvilket havde fundet sted i Klostervangskvarteret.

Juni 1981 afdrager major Snekkerup som kommandant og afløses af major Carl Johan Nielsen. Majoren kom fra en stilling som skydeofficer i Borislejren og var som sådan formskåret til opgaven. Man søger om stillingen som kommandant, og den er attraktiv. De forandringer og ombygninger, der foretoges under major C.J. Nielsen, vil jeg tillade mig at komme nærmere ind på, idet de på afgørende punkter har ændret Lejrens struktur.

En af Melbylejrens daglige funktioner. Foto: Ole Hansen.

Der indrettes fællesmesse for kommandantskabet og de udlagte enheders befalingsmænd, ligesom der etableres 2 undervisningslokaler, 2 kontorlokaler for udlagte enheder, dobbelte chefskvarterer og øvrige kvarterer. Endvidere opføres et centralt garageanlæg. Den gamle kantine nedrives under protest, men der var gået råd i bygningen, - den kunne ikke bevares. Samtidig ombygges den gamle kostforplejningsbygning med køkken og spiselokaler for mandskabet til skivedepot og SAAB-materiel. Den gamle badeanstalt, oprindelig køkken i Lejren, dvs. ved århundredeskiftet, ombygges til garage for afviserfartøj, radarvogn og elbanevogn?

Også i selve skydeterrænet sætter majoren kraftige spor. Slæbemålsbanen og kampsvognsbanen ændres og gøres mere fleksibel, så nye situationer kan simuleres. SAAB-materiellet tilgår, og nye dækningsanlæg etableres. Der bliver givet tilladelse til mørkeskydning, som har været under forberedelse i nogen tid. Det sker i oktober 1986, og der kan således skydes fra mandag til torsdag, fra mørkefald til kl. 22.00 i perioden 1. oktober til 30. april. 600-meter banen og el-banen udbygges med natbelysning og markering af fareområdet til søs etableres med kraftige flashlys til dagskydning og vekselblink til mørkeskydning. Major C.J. Nielsen forhandler også med Skovstyrelsen. Afspærringsområdet og dermed patruljesporet ænd-

res. Gult advarselslys til dag og nat etableres på linien, og informationstaver opstilles 5 steder, ligesom der etableres natbelysning på kørselsvejene. Hundredeårsdagen den 11. august 1987 fejres med pomp og pragt. Fra tidlig morgen strømmer publikum til. 200 beværtet til morgenbord. Der er frokost for honoratiores, bl.a. chefen for ELK, generalmajor T. Havning, de tidligere kommandanter, byrådet og mange civile institutioner. Den Kgl. Livgarde er repræsenteret ved oberst, kammerherre H.H. Jørgensen, dets tambourkorps og en eksercerdeling, gardehusarregimentet med trompeterkorps og dele af eskorten og det festlige tambourkorps fra Marinen førte sig flot frem. Endvidere var der repræsentanter fra Tøjhusmuseet, Frømandskorpset og Redningseskadrillens helikoptere til stede. Først langt ud på dagen falder der atter ro over Lejren, og den bliver påny den perle, den er. Chefen kan glæde sig over en dag gennemført med bravour. Når man ser ud over det dejlige terræn, med dets enestående vegetation, bør man tænke på, at hvis forsvaret ikke holdt fyr, birk og el nede, ville heden forsvinde, og det ville ske hurtigt. Kommandantskabet ser det endvidere som sin opgave at holde området i sin helhed rent for affald. Her findes de dejligste sommerfugle til stor glæde for samlere, her findes udsyn, næsten som på den jyske hede, - lad dette bestå - lad turister, befolkning og forsvaret leve her sammen i fred og fordragelighed.

Oprettelsen af husmandskolonierne på Frederiksværk gods omkring 1800

Af cand. mag.
Søren Jessen

Forfatteren er cand. mag. fra Københavns Universitet i 1976 og har skrevet speciale i udskiftningen af de classenske gods: Frederiksværk, Cortselitze og Carlsfeldt.

I sidste halvdel af det 18. århundrede gennemførtes de såkaldte landboreformer, hvorved bondestandens retslige og økonomiske forhold blev betragteligt forbedret. Gør man status omkring år 1800 var det tidligere så forhadte hoveri således under afvikling, stavnsbåndet ophævet, familiefæste og selveje i stærk fremgang og udskiftningen af fællesskabet i det store og hele tilendebragt.

Bønderne på Frederiksværk Gods, der med undtagelse af en smule kirkegods, omfattede alle fæstegårde i Kregme, Vinderød, Melby og Torup sogne fik også andel i reformerne, selv om det skete lidt senere end på det tilgrænsende krongods i Frederiksborg og Kronborg amter, hvor Den lille Landbokommission styrede udviklingen fra 1784.

På samme tidspunkt var generalmajor J.F. Classen ejer af Frederiksværk Gods, og selv om han indførte koppelbrug på sine hovedgårde, blev hverken denne eller andre reformer påbegyndt på bøndergodset. Der er dog ingen grund til at tro, at J.F. Classen som så mange andre samtidige godsejere har været direkte reformmodstander, idet han testamentarisk påbød bestemmelse af hoveriet, udskiftning af fællesskabet og indførelse af arvefæste efter sin død.

Det er mere sandsynligt, at generalmajoren på grund af sin høje alder ikke har ment, at han ville leve så længe, at han kunne se et så omfattende reformarbejde gennemført. I hvert fald havde han så sent som i december måned 1791 ingen planer om at påbegynde egentlige landboreformer; derimod ønskede han ved første lejlighed at få gennemført en hartkornsegalisering (d.v.s. en ligelig fordeling af landsbygårdenes jordtilliggender) på Frederiksværk Gods.

J.F. Classen døde efter længere tids sygdom den 24. marts 1792 på Arresødal, og dermed trådte ovennævnte testamente samt en kodicil til dette i kraft. En af de mere vidtrækkende bestemmelser var, at Frederiksværk Gods og industrielle virksomheder skulle tilbydes prins Carl af Hessen, og da denne accepterede tilbudet, overtog prinsen værk og gods henholdsvis den 1. januar og 1. maj 1794, hvilket vil sige, at Frederiksværk Gods blev styret af executors testamenti i ca. 2 år.

Dette "interregnum" blev dog ikke begivenhedsløst, idet en af de mere epokegørende reformer, nemlig udskiftningen af dyrkningsfællesskabet, iværksattes i 1793. Reformen betød, at hvor bønderne før havde haft deres jordtilliggender spredt ud over hele bymarken i ganske små lodder ud fra devisen om, at den enkelte bonde skulle have del i såvel god som dårlig agerjord, fik de nu jorden samlet i en eller ganske få lodder, og ved samme lejlighed blev de ret udstrakte overdrev på Frederiksværk også udskiftet og stort set opdyrket.

På denne baggrund er der næppe tvivl om, at udskiftningen medførte store dyrkningsmæssige fordele for bønderne, men landbosamfundet bestod af endnu en gruppe, nemlig husmændene, og denne artikel skal søge at fastslå, hvilke konsekvenser udskiftningen fik for dem.

»Godsets husmænd før udskiftningsreformen.«

Under fællesskabet havde husmænd med jord haft græsningsret på lige fod med gårdmændene, hvorimod de jordløse husmænd måtte leje græs-

ning til deres husdyr, men efter udskiftningen ville der næppe blive plads til husmændenes kreaturer på bøndernes nye lodder.

Regeringens holdning til problemet blev udmøntet i paragraf 19 i forordningen af 23. april 1781, hvor der stod: "Da husmandsfamilierne anses nyttige såvel for det almindelige, som især for gårdmændene, så skal amtmændene og landvæsenskommissærerne ved byernes udskiftning søge at overlægge og afgøre med lodsejerne, hvorledes dem en forholdsmæssig græsning, imod hvad dem ved udskiftningen betages, efter enhver bys særdeles omstændigheder bedst og belejligst kan være at tillægge".

En af vore mest anerkendte landbohistorikere, nu afdøde Fridlev Skrubbeltrang, som har beskæftiget sig indgående med denne paragraf, konkluderede: "Forsigtigheden havde sejret. Alt hvad der var blevet lovet husmændene, var udsigten til at nyde græsningsret i samme omfang som før udskiftningen, overalt under hensyntagen til de lokale forhold". Denne udsigt måtte naturligvis briste steder, hvor lodsejerne og gårdfæstere stillede sig afvisende overfor husmændenes krav om jord eller græsning og var utilbøjelige til at rette sig efter amtmandens og landvæsenskommissærernes henstillinger. Kun i forbindelse med degne- og skoleholdere nævnte forordningen noget om græsningsrettighed og det kostbare ord jord.

Set ud fra det synspunkt kunne man forvente, at det ville blive problematisk at skaffe jord til husmændene på Frederiksværk Gods. Jordebogen for 1791-94 viser således, at godsområdet omfattede 150 gårdmænd og 220 husmænd, hvoraf kun 37 havde hartkorn, d.v.s. matrikuleret jord til deres huse, og de var endog samlet i fiskerlejet Kikhavn med 33 og Ullerup med 4 huse. Foruden de nævnte hartkornshusmænd var det faktisk kun 7 husmænd i fiskerlejet Lynæs, der med tilsammen 6 tdr. land geometrisk mål havde en smule jord, mens de øvrige husmandsfamilier som regel måtte nøjes med en kålhøve.

En folketælling fra 1787 viser, at der ud over de egentlige husmænd også fandtes ca. 100 indsidderfamilier, d.v.s. familier, der boede til leje hos bønder og husmænd på godsområdet. Koncentrationen af husmænd og indsiddere var stærkest i landsbyerne, der lå nærmest ved værket, fordi dette skaffede arbejde til mange. Faktisk lå antallet af arbejdere på værket i det meste af J.F. Classens tid på 200-300 mand, og de bevarede lønningsregnskaber fra denne periode viser, at praktisk talt alle svende, læredrenge og arbejdsmænd bærer gode danske navne.

I Kregme og Vinderød sogne arbejdede således ca. 70% af husmændene

og ca. 30% af indsidderne på værket, og endog fra så fjerntliggende byer som f.eks. Tormagle og Ullerup på Halsnæs kom der husmænd og indsiddere for at sikre det daglige udkomme. Når man tager i betragtning, at turen frem og tilbage uden tvivl blev foretaget til fods, har disse arbejdere unægteligt haft en lang arbejdsdag. Specielt i sommertiden, hvor den strakte sig fra kl. 5 morgen til kl. 7 aften med i alt 12 timers effektiv arbejdsdag!

»Husmændenes stilling i forbindelse med gårdnedlæggelser.«

Ifølge forordningen om jordegods af 28. januar 1682 paragraf 4, der senere gik over i Danske Lov 5-10-48, var det ulovligt at nedlægge bøndergårde. Forbudet blev gentaget i forordningen af 6. juni 1769, men det var dog muligt at opnå dispensationer, hvilket oprettelsen af Grønsegård i 1776 klart viser.

Forordningen af 25. marts 1791 lempede forbudet, idet Rentekammeret kunne give tilladelse til nedlægning af fæstede gårde. Desuden var det muligt for godsejeren at indgå en overenskomst med bønderne om, at de frivilligt afstod deres fæste. I begge tilfælde var det som regel en forudsætning, at der blev opbygget 2 nye huse pr. nedlagt gård, og disse skulle sammen med byens øvrige jordløse huse forsynes med jord.

I forbindelse med en storstilet plan om at nedlægge alle små fæstegårde på godset og fordele deres jord mellem de øvrige gårdmænd fik J.F. Classen tilladelse til at nedlægge 3 gårde på godset i 1789. Efter generalmajorens død ønskede godsets forvalter stadig at føre planen ud i livet, så derfor indsendte executores testamenti en ansøgning til Rentekammeret, for dels at få tilladelse til at nedlægge 6 gårde i Torup sogn, og dels at gøre lignende forandringer på egen hånd, når man mente, det var nødvendigt.

Centraladministrationen var dog ikke tilbøjelig til at udstyre executorerne med en sådan blankocheck, så de måtte fremdeles følge normal forretningsgang. Samtidig er kravet om jord i henhold til 1791-forordningen sikkert kommet bag på forvalteren, for i 1789 kunne man nøjes med at oprette 6-8 nye huse i de eksisterende fiskerlejer - ordet jord nævnes ikke.

Godsledelsen var dog ikke indstillet på at opfylde forordningens krav, fordi man mente, at jorden fra de nedlagte gårde udelukkende ville blive brugt til at oprette de to såkaldte pligthuse samt til at forsyne jordløse husmænd med jord. Selv om Rentekammeret firedede en smule med hensyn til kravet om mængden af jord til eksisterende huse, opgav godsledelsen at få nedlagt de nævnte gårde i Torup sogn.

Prins Carl af Hessen, der var i besiddelse af værk og gods i perioden 1794-1804. Prinsens navn indgår den dag i dag i stedsnavne som Karlsgave og Store og Lille Karlsminde. Portrætarens navn er ukendt.

Først i forbindelse med udskiftningen nåede man frem til et kompromis. Godsledelsen slog atter fast, at der på ingen måde kunne blive tale om at oprette nye huse ud over til de gårdmænd, der afstod deres gårde. Nedlæggerne skulle forsynes med de pågældende landsbyers bedste husmandslodder, og derudover var man villig til at afsætte en huslod pr. gårdlod, der var tilbage efter udskiftningen - ganske som på krongodset. Men - og den begrundelse er meget betegnende for holdningen til husmændene - de øvrige huse skulle forblive uden jord "thi ellers mistede bonden for megen jord, og hensigten ved gårdens nedlæggelse bliver ej opnået, at bonden nemlig skal få så megen jord ved udskiftningen, som er tilstrækkelig til deres avlings fulde drift".

Eksemplet illustrerer indiskutabelt, at hensynet til bønderne sejrede. Rentekammeret accepterede, at 1791 forordningens regler ikke blev efterlevet, så alle de jordløse husmænd kunne forsynes med jord. Baggrunden for, at centraladministrationen var villig til at give køb, må sikkert søges i to forhold. For det første blev der - som vi skal se - trods alt sikret jord til en betragtelig del af husmandsbefolkningen i forbindelse med udskiftningen.

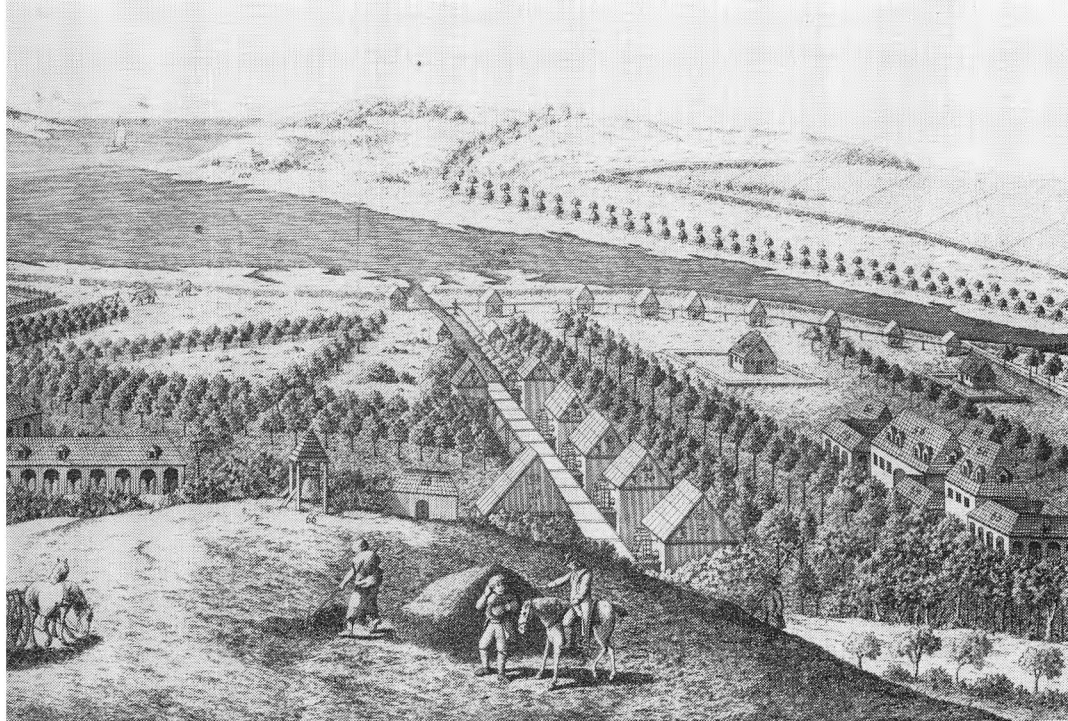
For det andet var godsledelsen i stand til at pege på, at man hidtil havde været i stand til at beskæftige en stor del af husmændene på værket, så denne gruppes jordbehov måtte være minimal.

»Husmændene og udskiftningen.«

Arrangementet omkring gårdnedlæggelserne var ikke den eneste gang hvor hensynet til bøndernes interesser kom i første række. Ved udskiftningen af Kregme, Auderød, Brederød, Sonnerup og Vinderød afsatte man huslodderne samtidig med gårdlodderne, men denne fremgangsmåde blev fraveget i forbindelse med udskiftningen af Karsemose og igen med henvisning til bøndernes forhold: ”Da Cassemose by ikkun har lidet agerland så at det ville blive bønderne til for meget tab, når de af disse skulle udlægge jord til husmænd. Af den årsag udlægges ved byens udskiftning ingen jord til husmænd, men dette udlæg skal til sin tid ske på overdrevet, Adserbo kaldet”.

Den samme begrundelse gentages ved udskiftningen af Melby og Tollerup, mens det i Torup sogn er bønderne selv, som direkte forlanger, at huslodderne skal afsættes på sognets overdrev, nemlig Halds Orne og Nødebo Overdrev. Kun Lars Sørensen i Ellinge opnåede at få en lod på den gamle bymark, men meget betegnende var han også søn af gårdnedlæggeren i denne by. Huslodderne i Kregme og Vinderød sogne -Karsemose undtaget - var alle på 3 tdr. land, men boniteten var ikke den bedste. For eksempel blev Kregmes lodder samlet i en koloni langs med Roskilde Fjord på nogle sandede jorder. Overdrevslodderne var på 4 tdr. land og altså lidt større, men boniteten om muligt endnu ringere, hvilket fremgår af følgende beskrivelse af Halds Orne og Nødebo Overdrev: ”Overdrevene består af udyrkede og over alt med store kampesten belagte jorder, så at husmændene ikke uden efter meget arbejde og anvendt bekostning kan vente at høste nytte af dem dér tildelte lodder”»«

Ligesom gårdmændene fik også husmændene en vis hjælp i forbindelse med udflytningen af husene. Karakteristisk nok kunne husmændene med lodder på selve bymarken nøjes med fritagelse for hus- og jordafgift i et år, mens overdrevsudflytternes frihed lød på lo år. Dog med den uheldige klausul, at bønderne, hvis de mente, at lodderne var bragt i dyrkningsmæssig stand før dette tidspunkt, kunne fastsætte en kortere frist. En sådan formulering indbød næsten automatisk til uoverensstemmelser, og ganske rigtigt: år 1800 beklagede bønderne i Torup og Hald sig til godsadministra-

Udsigt fra Classens bakke over krudtmøllerne på Frederiksværk. Udsnit af kobberstik af J. G. Winckler 1767 efter tegning af C. A. Lorentzen.

tionen over, at husmændene på overdrevene nægtede at betale jordafgift på lige vilkår med husmændene i Kregme og Vinderød sogne. Til trods for at der kunne peges på de forskellige vilkår, som henholdsvis udflytterne på bymark og overdrev havde, måtte beboerne på Halds Orne, Nødebo og Hanehoved overdrev betale jordafgift fra 1802 og beboerne på Asserbo overdrev fra 1804.

Foruden afgiftsfriheden fik husmændene 16 egestolper a 3 1/2 alen og 24 rigsdaler i pengehjælp. Hartkornshusmændene i Ullerup og Kikhavn fik dog afgiftsfrihed i 2 år. Sidstnævnte sted opstod der en ret speciel situation, idet fiskerlejet i foråret 1795 blev hærget af en brand, hvorved 17 af lejets 33 fæstehuse nedbrændte. Fiskerlejet bestod på daværende tidspunkt af 19 "hele" og 14 "halve" huse, som tilsammen dyrkede omtrent 11 tdr. hartkorn, hvortil kom græsningsretten til 22 høveder på Halds Orne. Da det var planen, at Kikhavn skulle udskiftes i efteråret 1795 var det naturligt, at godsledelsen udviste et kraftigt initiativ for at få fæsterne af de nedbrændte huse til at flytte ud på overdrevet.

Sagens vigtighed understreges af den væsentligt større udflytningshjælp, som de brandlidte beboere blev tilbudt: pengehjælp til at opbryde og

sprænge de mange kampesten, som lå på lodderne, den nævnte afgiftsfrihed, 26 egestolper a 3 1/2 alen, 80 rigsdaler og fri transport af tømmer ud til lodderne. Men kun 4 fæstere med hele og 4 fæstere med halve huse lod sig friste af tilbudet ved det afsluttende landvæsensmøde. Det må ikke desto være lykkedes godsledelsen at formå de øvrige 9 fæstere af nedbrændte huse til udflytning, fordi de bevarede regnskaber nævner 17 udflyttere.

Tilbage bliver spørgsmålet: Hvordan var husmændenes syn på disse lodder, som med enkelte undtagelser var afsat på bøndernes præmisser? Med i vurderingen må også tages, at var udflytningen et møjsommeligt arbejde for bonden, må det næsten have været umuligt for husmanden, som ganske manglede førstnævntes ressourcer med hensyn til hjælp fra tjenestefolk og trækdyr. Kilderne viser da også, at den hjælp Kikhavns udflyttere blev tildelt var en enlig svale.

Derfor er det ikke en tilfældighed, at alle 8 udflyttere på Nødebo Overdrev var yngre indsiddere, ligesom den eneste, der i første omgang ønskede at modtage en af Karsemoses lodder på Asserbo Overdrev, også var indsidder. Men trods ovennævnte forbehold må man sige, at interessen for lodderne var overraskende stor, således blev 18 ud af 20 lodder straks besat med husmænd på Hanehoved Overdrev. Og til trods for, at der ikke mødte en eneste husmand op ved den endelige udskiftning af Halds Orne, var 43 ud af 48 lodder bebygget i 1801. Alt i alt var det kun Asserbo Overdrev som tilsyneladende manglede tiltrækningskraft - eller sagt direkte, loddernes kvalitet har været for ringe. Alt i alt afsattes 32 huslodder på dette overdrev, men kun 16 husmænd og 1 indsidder meldte sig ved udskiftningen, og ved folketællingen i 1801 var antallet af huse med jord endog gået ned til 13. Det er vanskeligt at sige noget bestemt om interessen for huslodder i Kregme og Vinderød sogne, fordi udskiftningsforretningerne desværre ikke nævner, hvor mange husmænd, der deltog i lodtrækningen om disse sognes lodder. Men alene det faktum, at man var nødt til at afholde en lodtrækning, må vel indicere, at der ikke var lodder til alle liebhavere. De fik så chancen, da Arresødals jorder og Møllevang blev udparcelleret, og i løbet af ganske kort tid skød der henholdsvis 36 og 7 huse op i disse nye kolonier.

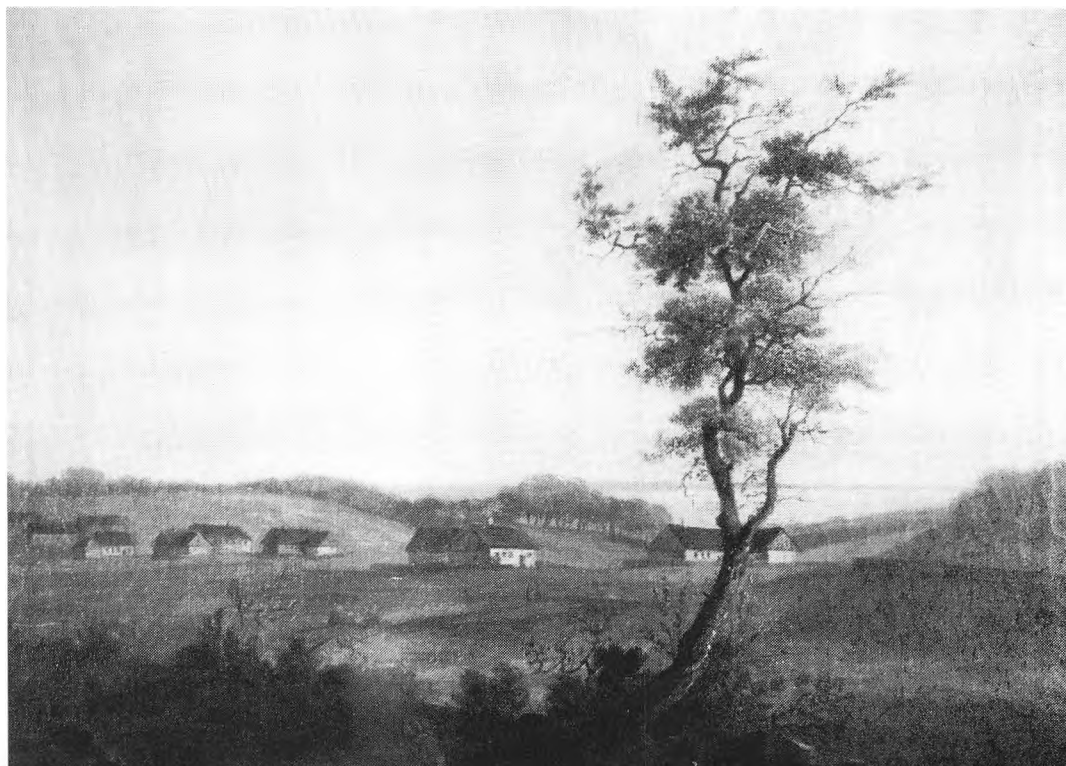
»Afslutning.«

Som vi har set, er det karakteristisk, at huslodderne på Frederiksværk

Gods blev placeret i større eller mindre kolonier. Som f.eks. Store og Lille Karlsminde på Halds Orne med henholdsvis 30 og 18 lodder. Det er ligeledes kendetegnende, at husmændenes lodder blev afsat på de dårligste jordarealer under hensyntagen til bøndernes interesse.

I fortsættelse heraf vil det være passende at aflive en gammel, men særdeles sejlivet myte om, at det var prins Carl af Hessen, der var initiativtager til oprettelsen af Store og Lille Karlsminde for at skaffe arbejdskraft til Grønessegård, når bøndernes hoveri skulle ophøre. Godt nok bærer bebyggelserne prinsens navn, men mere sandhed er der ikke i historien. Som vi har set, var de et resultat af bøndernes krav om, at huslodderne skulle afsættes på overdrevet for ikke at optage plads på de eftertragtede bymarker. At husmændene, som en del af fæsteafgiften for husene, måtte forrette hoveri på Grønessegårds marker, er en anden sag. Det skulle de også have gjort, selv om husene havde ligget enkeltvis på fæstegårdenes marker.

Huse i Karlsgave omkring 1800 - gengivet efter maleri af Elias Meyer, Frederiksværk Museum.

Original 1 kort visende den nordlige del af Hals Orne. Over Torupmagles overdrev ses Ll. Karlsminde med 18 huslodder samt deres jorder. Matrikeldirektoratet.

Gør man udskiftningsreformens resultat op år 1801, fremgår det af oversigten, at 215 husmænd havde jord, mens 105 stadig fæstede jordløse huse. Udskiftningen medførte således en markant forskydning i forholdet mellem husmænd med og uden jord. Tidligere var 17% af husmændene i besiddelse af jord, mens procenten var steget til 67 i 1801, og selv om der på dette tidspunkt levede 70 indsidderfamilier på godsområdet, er det næppe forkert at hævde, at den del af husmandsbefolkningen, der ønskede jord, havde fået det. I gruppen af indsiddere og husmænd har der også været en del, der havde nået en alder, hvor sygdom og svaghed betød, at man ikke uden videre gav sig i kast med en tilværelse som udflytter på et uopdyrket overdrev.

Husmændenes forhold var meget forskellige i den øvrige del af Danmark. Sværest havde husmændene det i områder, hvor bønderne var selvejere, og her var betingelsen for at få jord eller græsning, at rettigheden kunne dokumenteres, ellers var det en nådesag, idet bøndernes selvejerstatus betød, at man ikke kunne tvinge dem til at afstå jord. Husmændene var noget bedre stillet på krongodset i Nordsjælland, hvor regeringen selv stod for udskiftningen, og her ser det også ud til, at de fleste egentlige landarbejdere fik jord. Derimod kneb det mere med at skaffe jord til fiskerlejerne, og bl.a. fik fiskerne i Rågeleje flere gange afslag på ansøgninger om græsning til deres kreaturer.

Tildelingen af jord til husmændene på proprietærgodserne fulgte i princippet den linie, der var lagt på krongodserne, og som eksempler kan nævnes, at på Dragsholm og Løvenborg fik ca. 80% af godsernes husmænd jord. Tager man landsdelene som helhed viser det sig, at i Sjællands Stift havde 61% af husmændene jord i 1801, hvor folketællingen skelnede mellem husmænd med og uden jord.

Fyn-Langeland lå højest med 70%, tæt efterfulgt af Jylland med 69%,

Original 1 kort, der viser den sydlige del af Hals Orne efter Udskiftningen. Bemærk de fire udskiftede gårde, derudover ses hartkornslodderne samt St. Karlsmindes 30 husmandslodder. Matrikeldirektoratet.

mens Lolland-Falster lå klart i bunden med kun 49%. Men trods 1781-forordningens meget vage ordlyd var det ikke desto mindre lykkedes at skaffe ret mange husmænd jord.

Vender vi igen blikket mod Frederiksværk Gods, vil jeg runde artiklen af med nogle overvejelser om husmændenes erhvervsmuligheder efter udskiftningen. En del kunne som før få arbejde hos bønderne, og for husmændene i området omkring værket var det stadig en vigtig arbejdsplads, men her trak der sorte skyer op. Efterhånden blev værkets økonomiske stilling så vanskelig, at prins Carl af Hessen til sidst opgav at drive værket, der sammen med godset blev overtaget af kronprins Frederik i 1804. Husmændene i fiskerlejerne havde fra gammel tid søgt en del af deres næring på havet, og lidt efter lidt tog overdrevshusmændene på Halds Orne ideen op, selv om det gik langsomt. I 1801 var der således kun et familieoverhoved, der beskæftigede sig med fiskeri i Store Karlsminde. Han benævntes "husmand med jord og fiskeri" i modsætning til de øvrige fæstere, der blot kaldtes "husmænd med jord". Han fik dog snart følgeskab af flere husmænd, og i 1845 angav 35 ud af 37 fæstere, at de drev fiskeri ved siden af dyrkningen af deres jordlod. Dermed var den udvikling, der på længere sigt resulterede i bygningen af havneanlæggene i Lynæs og Hundested påbegyndt, og på den måde lykkedes det at fastholde det stigende befolkningsoverskud på egnen, hvor man mange andre steder i Danmark så en afvandring fra land til by.

Kilder og litteratur.

«Artiklen bygger først og fremmest på min specialeafhandling om "Udskiftningen af Frederiksværk, Cortseltze og Carlsfeldt Godser", Københavns Universitet 1976. Et egentligt noteapparat er udeladt af pladsmæssige hensyn.

Interesserede læsere må derfor henvises til det oprindelige speciale, der findes i kopi på Frederiksværk og Hundested biblioteker.

Desuden er anvendt oplysninger fra følgende værker: Fridlev Skrubbelt-rang: Det danske Landbosamfund 1500 - 1800, Odense 1978, især c. 284ff. Søren Frandsen, Fiskeriet fra Halsnæs, Årsskrift for Frederiksværk Museumsforening, Kay Hansens Bogtrykkeri 1982, s. 39ff.

Peter Bondesen, Socialhistoriske undersøgelser af J.F. Classens Frederiksværk, upubliceret speciale, Københavns Universitet, 1973, især s. 21ff.

Oversigt over husmænd før og efter udskiftningen

- Signaturen angiver, at det er nye bebyggelser, som dels opstod i forbindelse med udskiftningen, dels skyldtes udparcelleringer af Arresødals hovedgårdsjorder

	husmænd u. jord	husmænd m. jord	husmænd u. jord	husmænd m. jord
Kregme :	24	0	15	13
Brederød :	15	0	12	6
Sonnerup :	3	0	0	6
Auderød :	15	0	12	8
Vinderød :	21	0	15	3
Karlsgave :	-	-	0	36
Karsemose :	9	0	8	0
Melby :	26	0	11	0
Tollerup :	0	0	0	0
Hågendrup :	1	0	0	0
Evetofte :	14	0	9	0
Liseleje :	6	0	0	6
Asserbo :	-	-	0	13
Hanehoved :	-	-	0	18
Møllevang :	-	-	0	7
Torup :	10	0	8	0
Sverkilstrup :	1	0	1	0
Ellinge :	3	0	0	1
Hald :	5	0	2	0
Nødebo :	-	-	0	8
Tømmerup :	2	0	0	0
Torpmagle :	6	0	5	0
Torplille :	1	0	0	0
Ullerup :	6	4	1	0
Kikhavn :	0	33	0	33
Sølager :	3	0	0	3
Vanghuse :	5	0	6	0
Lynæs :	7	0	0	7
St. Karlsminde :	-	-	0	29
Ll. Karlsminde :	-	-	0	18
I alt :	183	37	105	215

Industriens folk i Frederiksværk gennem tiden

Af Karen Elisabeth
Follett

De første, mindre danske industrier fremstod i 15- og 1600-tallet omkring bl.a. landets vandløb, således omkring Mølleåen i Nordsjælland. Men Frederiksværk må nok betegnes som den første by i Danmark, der direkte blev grundlagt som industriby.

Den spæde begyndelse med bygningen af agatslibemøllen ved kanalen i 1728 var nok mest et finurligt kongeligt påhit, men med tilkaldelsen af den franske kanonsmed Peyrembert i 1751 med våbenproduktion for øje, kan man tale om et virkeligt industrielt tiltag af dimensioner (se i øvrigt museets årbog 1986).

Frederiksværk har gennem hele sin eksistens været præget af byens industri. I begyndelsen var »værket« en helhed, siden opstod en række større eller mindre virksomheder, industri og håndværk i mere eller mindre vel-

ordnet forening. Det har gået godt - og iblandt også rigtig skidt, men alligevel har industrien altid udgjort byens eksistensgrundlag.

De industrier, der i nyere tid har præget Frederiksværk, er bl.a. Anker Heegaards Fabrikker, De Forenede Jernstøberier, Hærens Krudtværk, Det danske Stålvalseværk samt H + H Beton. Industrier hvorom der i tidens løb er udgivet festskrifter. I disse er det sjældent at de mennesker, der arbejder på virksomhederne, er kommet til orde. Derfor finder museet, at det er på tide, at en samlet historie om de frederiksværkske industrier og det utal af mennesker, der har været knyttet dertil, snart bliver fortalt.

Menneskene bag industrien er nemlig mindre kendte. Fra »værkets« tidligere historie, kender vi faktisk meget lidt til de frederiksværkske indbyggere, der med kanonstøbning og krudtproduktion næppe har levet livet ufarligt. Vi kan gå ind på arkiverne og se, hvor og til en vis grad, hvordan de boede, hvor mange børn de havde, og hvilken levealder, de opnåede. I en række tilfælde kan vi se, hvor meget (eller lidt) de tjente og hvilken forsorg, der er blevet stillet til rådighed, dersom de kom til skade. Men det forbliver dog alligevel statistik.

Tanken med det projekt, som museet nu er ved at søge etableret, er en kortlægning af de industrier, der har været i Frederiksværk fra byens grundlæggelse og frem til i dag. Gennem interview og spørgeskemaer vil vi så forsøge at få en indsigt i de menneskers liv, som har arbejdet i de virksomheder, der endnu eksisterer eller har gjort det i dette århundrede.

De fleste industrier her på egnen har haft deres virkefelt indenfor jern-, metal- og byggebranchen. Områder, hvor der teknologisk er foregået uhyre mange ændringer gennem byens lidt over 200-årige historie. Arbejdsprocesser er blevet omlagt, nogle gange på grund af ny lokal erfaring og indsigt, til andre tider som følge af konkurrerende virksomheders nye tiltag, som det har været nødvendigt at følge op.

Museet regner med, at det skitserede projekt vil tage 2 til 3 år at fuldføre. Resultatet skulle blive en publikation om industrien og dens mennesker her på egnen. Inden for denne periode vil museet præsentere nogle af Frederiksværks større virksomheder i årbogen. Det synes naturligt at starte med en beskrivelse af den virksomhed, Det Danske Stålvalseværk, der gennem de sidste ca. 50 år har sat et markant præg på byen, især naturligvis i kraft af at være den største, men vel også ved at være den eneste af sin art i landet. Dette vil også kunne bruges til at trække nogle linier op fra det lokale til det nationale.

Efter den tyske besættelse den 9. april 1940 blev jeg fyret fra Hærens Krudtværk. Engang imellem fik jeg en tjans hos en vognmand - men med benzinrationering o.s.v., holdt det hurtigt op. Jeg blev arbejdsløs og gik lange ture, ofte ned til havnen. Den 8. november 1940 - dagen husker jeg så tydeligt - kom jeg i samtale med en mand fra Kyndby-værket, han spurgte, om jeg kunne tænke mig et arbejde fra næste dag - og om jeg i øvrigt kendte nogle, der ville være interesserede.

Jeg mødte op kl. 7 om morgenen, og jeg må have været den første lokalt ansatte på det, der skulle blive til Det dansk Stålvalseværk. Opgaven var at pilotere området. Vi blev flere og flere - i 1940-41 var vi nok oppe på ca. 700 mand - beskæftiget med at hamre 3.400 træpæle á 16 meters længde ned for at indgrænse (begrænse) stålværkets første område.

Valdemar Bergenhausen, 1987.

Det Danske Stålvalseværk

I 1938 opstod tanken om grundlæggelsen af et dansk stålvalseværk på skrotbasis som følge af, at Danmark hidtil havde været henvist til at im-

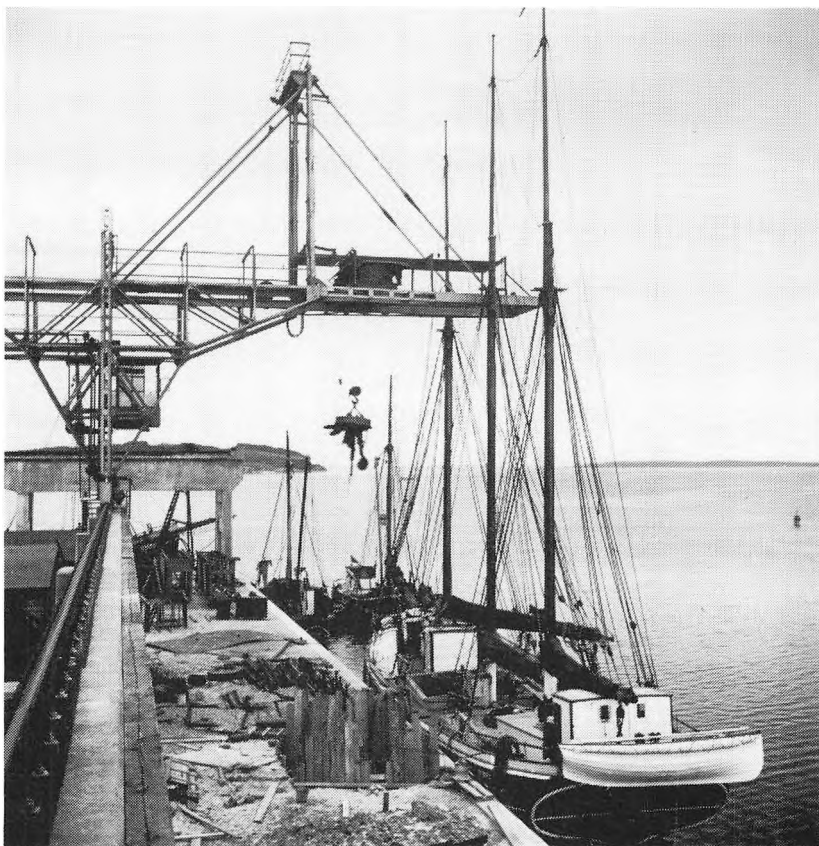
Piloteringsarbejde på Det Danske Stålvalseværk i 1940.

portere sit stålforbrug. Genbrug forbinder mange med de senere årtiers øgede miljøbevidsthed, men tanken var også i høj grad fremme i 1930'erne, hvor den internationale økonomiske krise efter Wall Street-krakket i 1929 slog svære skår i de fleste landes økonomi, især hvad angik effekten på betalingsbalancen over for udlandet.

Initiativtageren til Stålværket var den daværende formand for Skibsværftforeningen, H. P. Christensen, og i kraft af dennes dynamiske indsats var der endeligt i 1940 udarbejdet et projekt, der omfattede et værk, hvor skrot blev forarbejdet til stål af to Siemens-Martin ovne og derefter kunne videreforarbejdes i henholdsvis et grov- og finvalseværk.

Den første skrot kom til Frederiksværk i 1942.

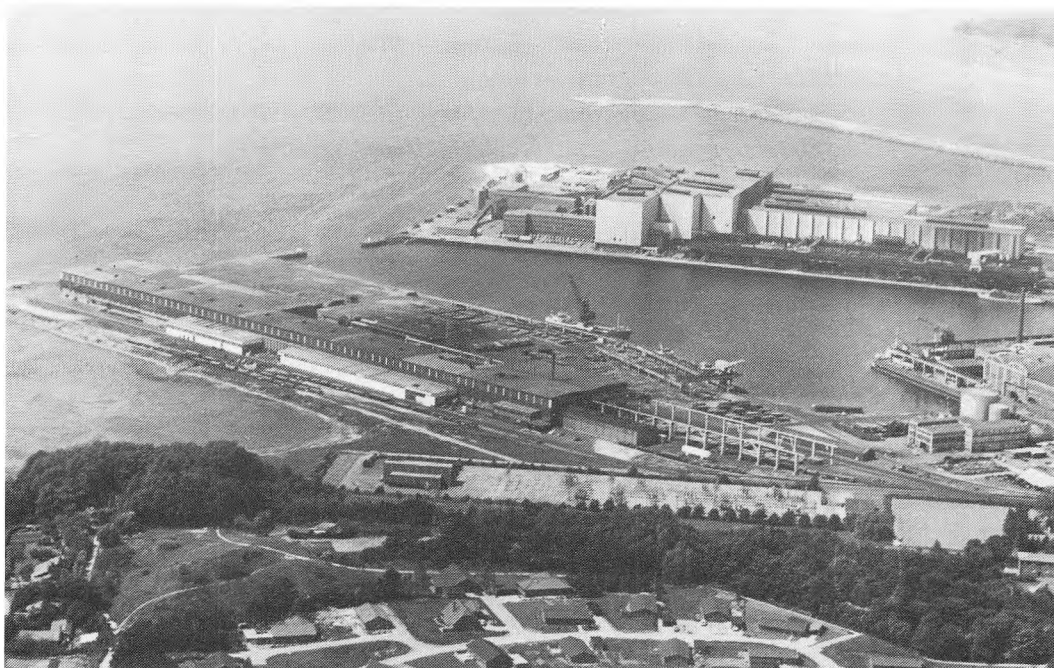

At valget faldt på Frederiksværk skyldtes dels gode muligheder for forsyninger af elektricitet og fersk kølevand samt transport via land og hav for de store mængder af råvarer og færdigprodukter, der skulle til for at værket kunne være rentabelt.

Den 17. august 1942 blev det første stål udstøbt. Det skete i en tid, der for Danmark var yderst kritisk med tysk besættelse og tiltagende mangel på stort set alle vareområder som følge af den 2. verdenskrig. For at undgå konfrontation med besættelsesmagten forarbejdedes op til midten af 1940'erne kun stål til profiler - en pladeproduktion ville kunne være brugt af besættelsesmagten til supplement af dens eget skibsbyggeri i krigsøjemed.

Efter afslutningen af krigen anskaffede Stålværket et pladevalseværk, endnu en genbrugside. Pladeværket havde tidligere været anvendt i Texas, USA, til fabrikation af de mange »Liberty« skibe, der fra De Forenede Staters side blev produceret til transport og konvojering under krigen.

Det Danske Stålvalseværk i 1980'erne.

I 1950'erne udvidedes virksomheden betydeligt. Endnu en krig øgede behovet for produktion af stål, det var Koreakrigen (1950-53). Værkets forarbejdningsprocesser differentieredes samtidig: profil, blok, mellemplade, fin- og trådværk kommer til, ligesom der startes en produktion af tentorstål, brugt i betonindustrien, der bl.a. skulle afhjælpe efterkrigstidens trange boligudbud.

Genbrugstanken gled fra slutningen af 1950'erne lidt i baggrunden - nu begyndte man at anskaffe helt nye produktionsenheder. Et nyt pladeværk stod færdigt i 1962, et kontinuerligt profilvalseværk i 1965 og endelig et nyt elektro stålværk i 1974.

De mange nye indretninger har betydet, at de fleste af Stålværkets medarbejdere er kommet længere væk fra selve stålproduktion og forarbejdningsprocesserne - men det er stadig et arbejde, der i høj grad kræver sin mand eller kvinde.

De fleste borgere i Frederiksværk har slægtninge eller venner og bekendte, der har været beskæftiget på værket og dermed forbundne erhverv. Samspillet mellem værk og bysamfund, nationale og internationale interesser er således af stor betydning for en meget stor gruppe mennesker. Og som udviklingen foregår inden for De Europæiske Fællesskaber i disse år, står Frederiksværk næsten i samme situation, som da det fik sin industristatus i 1756 - de internationale konjunkturer har måske større indflydelse end på mange andre bysamfund af tilsvarende størrelse i Danmark.

Frost, sne, regn og naturgas - rapport fra den arkæologiske arbejdsmark på Frederiksværke-egnen 1987

Af Carsten
Paludan-Müller

Mag. art. Carsten Paludan-Müller er leder af Amtsarkæologisk kontor, der styrer de arkæologiske udgravninger i hele Frederiksborg Amt. Forfatteren gennemgår her områdets vigtigste fund frem til sommeren 1987.

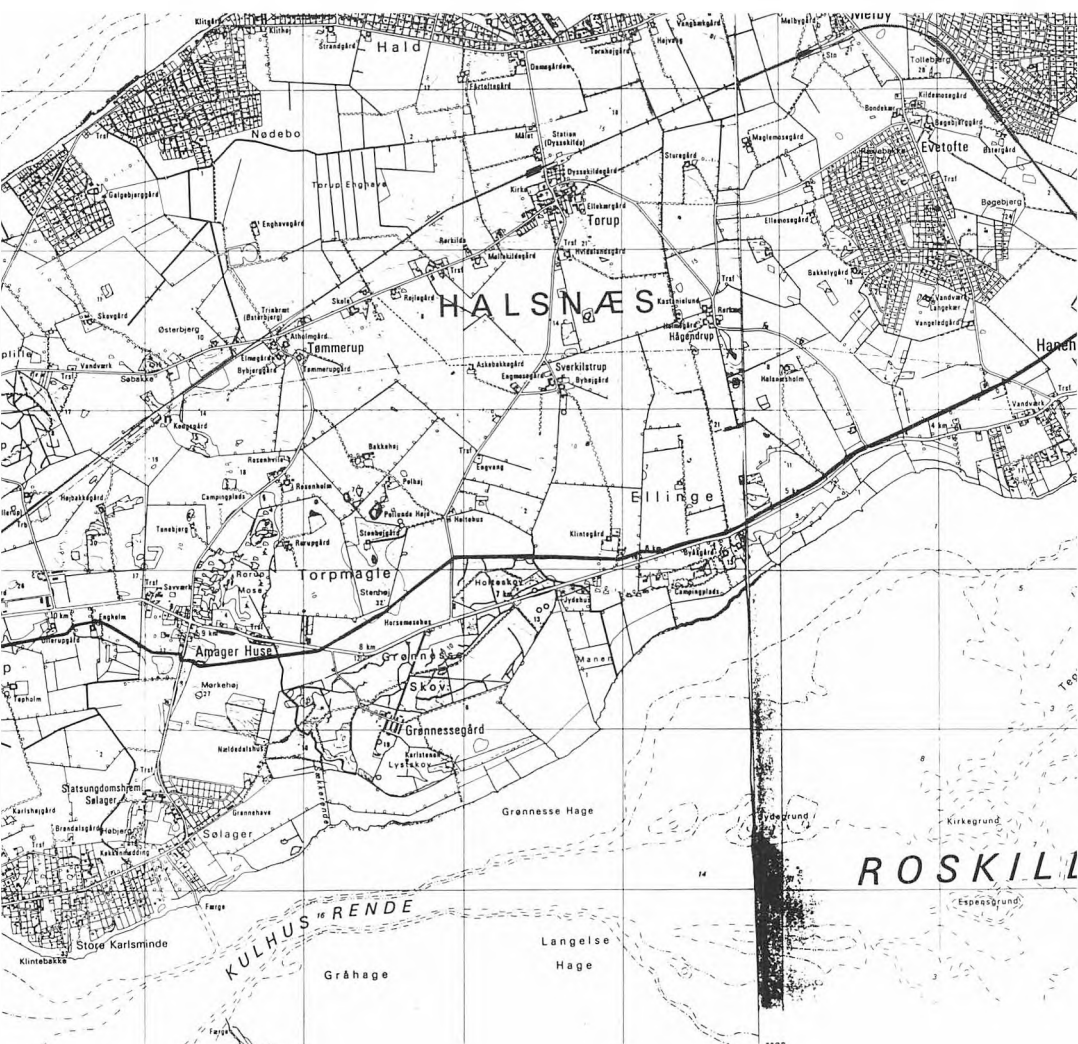
Et sent forår og en våd sommer har gjort dette år til noget af en prøvelse for arkæologer såvel som for landmænd.

Sent sidste efterår fik vi på Amtsarkæologisk kontor planerne for linieføringen af naturgasledningen I), der nu for en stor del er anlagt mellem Tulstrup, Ramløse og Frederiksværk. Med planerne i hånden har vi gennemført (rekognosceret) markoverfladen på den 26 km lange strækning. Det, vi ledte efter, var spor af bopladser og gravanlæg eller anden form for menneskelig virksomhed i fortiden.

Når man rekognoscerer, er det sjældent tilstrækkeligt at gennemsnøge den samme mark en enkelt gang. Rent bortset fra at jorden kan være utilgængelig på grund af afgrøder eller anden form for plantedække, kan det være afgørende, om marken ligger i stub eller om plov og harve har vendt op og ned på overfladen. Det kan også være afgørende, om regn og smeltevand har skyllet jorden af de genstande, der måtte være kommet op. Vejret og lysforholdene spiller også ind. Kort sagt kan man godt den ene dag gennemvandre en mark uden at finde noget og næste gang fylde lommer og poser med forarbejdet flint, keramik o.s.v.

På grundlag af rekognosceringerne blev der udvalgt 20 lokaliteter til prøveudgravning. Et par steder blev desuden udvalgt, fordi der for flere år siden var gjort fund umiddelbart i nærheden.

På det tidspunkt, da Rigsantikvaren gav grønt lys for at påbegynde gravearbejdet, havde vinteren lagt sin kolde hånd over landskabet og forhindrede os i at gå i gang. Desværre havde Rigsantikvaren lovet Naturgasselskabet, at alt arkæologisk arbejde på ledningsstrækningen skulle være færdigt i maj måned. Derfor blev vi tvunget til at sætte prøvegravningerne i

I 1988 vil naturgasledningen blive ført fra Hanehoved til Hundested. Ledningsforløbet er indtegnet på kortet. Folk, der kender til fund og fortidsminder på de berørte arealer, kan hjælpe det arkæologiske arbejde ved at videregive deres viden til museet.

gang allerede den 6. april, hvor frost og smeltevand endnu skabte store problemer specielt på lavtliggende og skyggefulde områder.

Af de 22 prøvegravninger resulterede de 7 i påvisning af datérbare anlægsspor. I alle tilfælde drejer det sig om rester af bopladsanlæg fra tiden mellem år 1000 f.Kr. og år 0 (yngre bronzealder - ældre jernalder). Anlægssporene udgøres for det meste af bålgruber og affaldskuler med potteskår. I tre tilfælde er der desuden påvist mere eller mindre omfattende spor af huse. På tre bopladser blev der også fundet spor af bebyggelse i bondestenalderen (4.200 - 1.800 f.Kr.).

Kun en enkelt af de syv bopladser befandt sig indenfor Frederiksværk kommune. Det var Arrenakkegård nord for Vinderød. Her lå en bebyggelse fra omkring år 0 (det vil sige fra ældre jernalder). Der blev fundet affaldskuler med keramik samt enkelte stolpehuller, der kan hidrøre fra huskonstruktioner. Endelig fremkom der et mindre bopladslag med keramik og forarbejdet flint fra tidlig bondestenalder ca. 3.200 f.Kr. Det betyder, at vi nu ved, hvor vore jernalderforfædre havde valgt at slå sig ned: nemlig på kanten af den let opdyrkede bakkehalv af smeltevandssand, der nord for Frederiksværk skyder sig ud i de dengang lavvandede/sumpe- de områder, som siden blev dækket af flyvesand.

Havde vi haft lejlighed til at grave uden for de kun 14 meter brede baner, som gasledningsarbejdet berører, havde vi nok fundet flere huse både på Arrenakkegård og på de andre bopladser, vi undersøgte. Som det var nu, blev gasledningen for det meste nedlagt i bopladsernes udkantsområde - netop der, hvor beboerne havde gravet deres affaldskuler og materialegruber. Men nu har vi lokaliseret bopladserne og kan senere eftersøge hus-sporene.

Næste år skal gassen føres videre fra Frederiksværk til Hundested. På dette stræk vil ledningen løbe igennem områder, der har været mere attraktive for bebyggelse både i oldtid og historisk tid. Flere steder kender vi allerede til fortidsminder i eller nær de berørte områder: bl.a. højkoncentrationer og den nedlagte landsby Rorup syd-vest for Amager Huse. Vi påbegynder rekognosceringen i løbet af efteråret 1987 og håber på en rimelig tidsfrist denne gang til at færdiggøre undersøgelserne.

Nu er det som nævnt ikke altid, at man i jordoverfladen finder spor af det, der gemmer sig længere nede. Derfor kan det være en stor hjælp for os arkæologer at tale med de mennesker, der bor og færdes i området til daglig. Vi har nu valgt at gengive planen over det kommende ledningsforløb

mellem Frederiksværk og Hundested i håb om, at nogle af læserne kontakter os med oplysninger om ting, de har set, fundet eller hørt om på den strækning, hvor ledningen skal graves.

Amatørarkæologer og fagarkæologer er naturlige samarbejdspartnere. Amatørarkæologer har et lokalkendskab og kan derfor ofte indsamle oplysninger, som fagarkæologen ikke selv har mulighed for at skaffe sig. På den anden side har fagarkæologen en specialviden, som amatørarkæologen har brug for, når han/hun skal have systematiseret de indsamlede oplysninger.

Flere steder i Frederiksborg amt er der opstået et frugtbart samarbejde mellem amatørarkæologer og fagarkæologer. Amatørerne slutter sig sammen i foreninger eller arbejdsgrupper og tilrettelægger sammen med fagarkæologerne et registreringsarbejde, der bringer alle de mange oplysninger om fund ind i en fast form. På den måde undgår vi, at det går som så ofte førhen: en amatørarkæolog, der har brugt en stor del af sit liv på at samle oldsager, falder bort og efterlader sig en masse cigaræsker og papkasser med fine fund, som ingen andre end han selv kunne holde rede på. Mange amatørarkæologers arbejde har dermed kun overlevet dem selv som pæne udstillingsstykker - men ikke som oplysninger om fundsteder vi kan bruge, når der skal planlægges nøddudgravninger i forbindelse med anlæg af naturgasledninger o.l.

Det er derfor en af årets gode nyheder, at der nu er taget initiativ til at oprette en arkæologisk arbejdsgruppe i tilknytning til Frederiksværkens Museum.

Denne arbejdsgruppe kan i de kommende år få stor betydning både for registreringen af de gamle fundoplysninger og for opsporingen af nye fundsteder.

1) Undersøgelsen i marken er foretaget af mag.art. Arne H. Andersen.

Frederiksværkegnens Museums bestyrelse

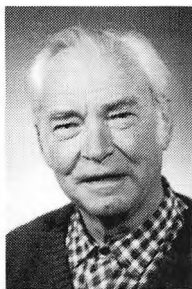
*Formand
Else Devantier*

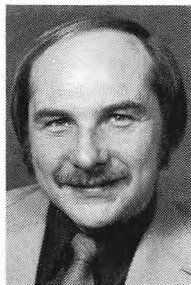
*Næstformand
Hans Ove Nielsen*

*Sekretær
Leif Flensted*

Carl Jacobsen

Jens Erik Larsen

Niels Pedersen

Svend Åge Pilvang

Elna Nyholm

Repræsentanter

